

ΠΛΑΤΩΝΑΣ

427 π.Χ. - 347 π.Χ.

Έργα

Ίωνας, “Ευθύφρων”, “Απολογία”, “Κρίτων”, “Φαίδων”, “Χαρμίδης”, “Λάχης”, “Γοργίας”, “Κρατύλος”, “Ευθύδημος”, “Μένων”, “Συμπόσιον”, “Φαίδρος”, “Πολιτεία”, “Θεαίτητος”, “Παρμενίδης”, “Σοφιστής”, “Πολιτικός”, “Νόμοι”, “Τίμαιος”. “Κριτίας”, “Πρωταγόρας”, “Φίληβος”, “Μενέξενος”, “Λύσις”, “Αλκιβιάδης”, “Αλκιβιάδης Β’”, “Ερασται”, “Ιππίας μείζων”, “Ιππίας ελάσσων”, “Ιππαρχος”, “Θεάγης”, “Κλειτοφών”, “Μίνως”, “Επινομίς”, “Οροι”, “Επιστολαί”.

Η σοφιστική κίνηση, που άφησε τα σημάδια της στον Θουκυδίδη και τον Ευριπίδη, είχε από το τέλος του 5ου αιώνα εξαντλήσει την κύρια δύναμή της και η αντίδραση της κριτικής υποστήριζε ότι η κίνηση αυτή ήταν αρκετά υπεύθυνη για την κατάρρευση των Αθηνών.

Οι μαθητές του Σωκράτη είχαν αφιερώσει τα ταλέντα τους στην καταστροφή της χώρας τους όταν το 399 π.Χ. ο Σωκράτης καταδικάζεται σε θάνατο “γιατί διέφθειρε τους νέους και δεν προσκυνούσε τους θεούς της πόλης”, υπήρχαν πολλοί τιμιότατοι άνδρες που επιδοκίμαζαν την απόφαση αυτή, γιατί έκριναν το δάσκαλο από τους μαθητές του. Αλλά ήταν πια καιρός να γίνει μια ασυνήθιστη ανατροπή αυτής της κρίσης.

Η μνήμη του Σωκράτη μετά το θάνατό του εξαγνιζόταν από έναν άνδρα μεγαλοφυή και ο αγύρτης του Αριστοφάνη περνούσε στους μεταγενέστερους σαν άγιος. Η κύρια έμπνευση του Πλάτωνα ήταν η ζωή και η διδασκαλία του Σωκράτη.

Ο Πλάτωνας (429-347 π.Χ.) θεμελιώνει ως αφιέρωμα στη μνήμη του δασκάλου του την πρώτη με συνοχή μεταφυσική, που έκανε ποτέ άνθρωπος.

Στη νεότητά του ο Πλάτωνας ήταν κάτω από τη μαγεία του Σωκράτη, ο οποίος έγινε γι' αυτόν ο δάσκαλος που ζήτησε την αλήθεια ακολουθώντας τον ορθό δρόμο και ποτέ δεν απατήθηκε από υποκατάστατά της.

Η θανατική εκτέλεση μετέτρεψε αυτόν τον θαυμασμό σε θρησκευτική λατρεία και από τότε η μνήμη του δασκάλου οδηγούσε την πρακτική και φιλοσοφική ζωή του Πλάτωνα.

Είναι σχεδόν αδύνατο να πούμε σε πόση έκταση η αντίληψη του Πλάτωνα για το Σωκράτη ήταν ορθή. Αυτή διαφέρει εξ ίσου και από αυτήν του Αριστοφάνη και από αυτήν του Ξενοφώντα, αλλά αυτή εξηγεί την επίδραση του Σωκράτη επί των μαθητών του και ίσως την αποστροφή που ένωσε γι' αυτόν ο Αθηναίος πολίτης του συνηθισμένου τύπου. Του Πλάτωνα η άποψη ίσως είναι μεροληπτική, αλλά δεν μπορεί να την υποπτευθούμε ότι διαστρέφει την αλήθεια.

Είδε έναν άγιο εκεί που οι άλλοι έβλεπαν έναν απατεώνα και ένωσε την ανάγκη να εξιστορήσει τις εντυπώσεις του. Η σύλληψή του έκανε να επιζηήσει η πραγματικότητα και επέδρασε στους μεταγενέστερους τόσο, όσο ο ιστορικός Σωκράτης δεν θα μπορούσε να το είχε κάνει.

Για τον Πλάτωνα ο Σωκράτης αντιπροσώπευε όλα όσα συνέβησαν στη ζωή, και σ' αυτόν τον ιδεώδη φιλόσοφο στερέωσε την πίστη του ακολουθώντας το δρόμο του στερεά από τη νεότητα ως τη γεροντική ηλικία.

Ο Πλάτωνας δεν έγραψε πραγματείες αλλά διαλόγους. Η μορφή που προτίμησε είχε τις αρχές της στους εγχώριους μίμους της Σικελίας, αλλά η εφαρμογή της στη φιλοσοφία ήταν δικό του δημιούργημα. Για τους στοχαστές ο διάλογος είχε το πλεονέκτημα του να παρουσιάζει διάφορες πλευρές ενός ζητήματος και να αποφεύγει συνεχείς δογματισμούς.

Οι διάφοροι ομιλητές κρατούν διαφορετικές απόψεις και έχουν καλύτερα την ευκαιρία να ορίσουν τις θέσεις τους παρά αν τις εξέθεταν στην περιληπτική γλώσσα του τρίτου προσώπου.

Για τον καλλιτέχνη η μέθοδος αυτή είχε μεγάλα πλεονεκτήματα. Καθιστούσε ικανό τον ποιητή στον Πλάτωνα, πεισμένον από τη φυσική του διεξοδό, να βρει τη δημιουργική ικανοποίηση των σκηνών και των χαρακτήρων.

Ο Πλάτωνας ήταν γεννημένος δραματικός. Οι άνθρωποι των διαλόγων του είναι αληθινοί χαρακτήρες, αληθινοί στους εαυτούς τους και στον τρόπο της ομιλίας τους. Υπάρχει μεγάλη τέχνη στον τρόπο των τυχαίων τους συναντήσεων. Και οι τυχαίες ομιλίες μετατρέπονται σε φιλοσοφική συζήτηση. Αλλά ο Πλάτωνας δεν κινιόταν κυρίως από την ορμή του δραματικού. Ο Σωκράτης διατεινόταν ότι ο καλύτερος τρόπος να βρεις την αλήθεια ήταν με την κλειστή και συνεχή ερώτηση των άλλων ανθρώπων.

Δεν πίστευε σε καμιά δογματική απόφαση ούτε σε επίπονη μεμονωμένη σκέψη κι όταν ο Πλάτωνας προτίμησε να γράφει φιλοσοφικά σε διάλογο, μετάτρεψε τη μέθοδο του διδασκάλου του σε σταθερή μορφή. Η πορεία των ερωτήσεων και απαντήσεων, από τις οποίες εξάγεται ένα συμπέρασμα, είναι πιο ζωντανή από κάθε άλλη. Φερόμαστε καθώς σε διάλεξη από τη μια σκέψη στην άλλη και η πείρα μας διευρύνεται. Κι αυτό μπορεί να συμβαίνει στη συντροφιά των ανθρώπων που μιλούν με μεγάλη συγκέντρωση και διαύγεια γι' αυτό που βρίσκεται στις εσώτατες σκέψεις τους.

Με αυτή τη χρήση του διαλόγου, ο Πλάτωνας παρκαιάμπει την ξηρότητα και την όχι ανθρωπιστική μέθοδο που αποτελούν οι πολύ αφηρημένες σκέψεις.

Η πείρα που μας χαρίζει ποτέ δε χάνει την επαφή της με τη ζωή.

Οι παλαιότεροι διάλογοι του Πλάτωνα μπορεί καλά να έχουν γραφεί στην εποχή της ζωής του Σωκράτη και η πρόθεσή τους είναι καλλιτεχνική, σχεδόν σατιρική. Αναφέρει συζητήσεις που τον διασίδεζαν και δεν ασχολούνται πολύ με την έρευνα της αλήθειας.

Του άρεσε να βλέπει το Σωκράτη αφού οδηγούσε σε σύγχυση τους επηρεμένους να αποδεικνύει σ' αυτούς ότι αυτοί δε καταλάβαιναν τη δουλειά τους.

Στον “Ιωνα” κάνει πνευματώδη κωμωδία από τη συζήτηση μεταξύ του Σωκράτη και του ραψωδού, που παραδέχεται την ποίηση όχι σαν έμπνευση, αλλά σαν τέχνη. Και στον “Ιππία τον Μείζονα” οι αξιώσεις του σοφιστού, που απαιτούσε να διδάσκει τα πάντα στον κόσμο, εκτίθενται με σκοπό τη γελοιοποίηση με τις διασταυρούμενες εξετάσεις. Σ' αυτή την περίοδο επίσης ίσως ανήκει ένα θαυμάσιο έργο, ο “Πρωταγόρας”, όπου το δράμα συνίσταται στην πάλη μεταξύ των διαφόρων αντιλήψεων περί **του αγαθού**, που υποστηρίζει ο Πρωταγόρας και ο Σωκράτης. Στο τέλος ούτε συμβιβασμός γίνεται ούτε συμπέρασμα προκύπτει και οι δυο ανταγωνιστές έχουν σχεδόν αλλάξει θέσεις. Σ' αυτές τις εργασίες υπάρχει στοιχείο γελοιοποίησης και μεγαλοποίησης.

Οι μεγάλοι άνδρες δεν παρουσιάζονται εντελώς πιστά, αλλά αυτό δεν πειράζει, γιατί ο Πλάτωνας ενδιαφέρεται κυρίως για τη διασκεδαστική πλευρά της ομιλίας τους. Είναι ήδη κύριος του χαρακτηρισμού και της περιγραφής και δεν προχώρησε περισσότερο σ' αυτά τα εισαγωγικά κεφάλαια του Πρωταγόρα, όπου ο νέος και ο γέρος ανταμώνονται μαζί πριν από την αυγή από τη σφοδρή επιθυμία τους να ακούσουν το μεγάλο σκεπτικιστή που επισκέπτεται την Αθήνα.

Το υπέρτατο ενδιαφέρον του Πλάτωνα ήταν συνεχώς για την ανθρώπινη κωμωδία και βρήκε το κατεξοχήν υποκείμενο στο έργο των αγωνιζόμενων ιδεών.

Ο θάνατος του Σωκράτη αλλοίωσε τελείως την τέχνη του Πλάτωνα. Από εδώ και πέρα η εργασία του καθοριζόταν από την επιθυμία του να δικαιολογήσει το Σωκράτη στους μεταγενέστερους και να αναπτύξει τα συμπεράσματα της διδασκαλίας του. Γι' αυτό το έργο είναι πολύ διδακτικός και φιλοσοφικός.

Παραμένει ο διάλογος, μα το κύριό του ενδιαφέρον δεν είναι δραματικό, αλλά διανοητικό. Δια μέσου του χαρακτήρα του Σωκράτη ερμηνεύονται πολλά σημαντικά μαθήματα και τα αρνητικά συμπεράσματα των πρώτων διαλόγων αντικαθίστανται με θετική διδασκαλία μεγάλης σπουδαιότητας και πρωτοτυπίας. Σ' όλους τους διαλόγους εκτός των πιο τελευταίων ο Σωκράτης είναι ο κύριος χαρακτήρας και οι απόψεις του θριαμβεύουν.

Ο Πλάτωνας βρήκε τη δική του φιλοσοφία μέσα στη φιλοσοφία του Σωκράτη κι απόδωσε στην άποψη του δασκάλου εκείνα που ήταν το λογικό αποτέλεσμα των ιδεών του, αν και αυτές δεν ήταν πραγματικά δημιουργημένες από αυτόν.

Ο Πλατωνικός Σωκράτης είναι ένας μεγάλος χαρακτήρας. Είναι γνωστός με περισσότερες λεπτομέρειες από κάθε άλλη μορφή του Ελληνικού κόσμου.

Η καμπυλωτή του μύτη και τα γουρλωμένα μάτια του, το βάδισμά του, η εμφάνισή του σαν του Σατύρου ή του Σιληνού είναι τόσο οικεία, όσο και το “*δαμόνιον σημείον*”, που πολλές φορές παρεμποδίζει τις πράξεις του, τα έργα του της μυστηριακής υπομονής, τις ατέλειωτες επιθυμίες να ανακρίνει όλους τους ανθρώπους, την αυτάρεσκη και ερεθιστική μετριοφροσύνη, τον οικείο και ζωντανό τρόπο της ομιλίας, την αφοσίωσή του στους νέους, τη δυσπιστία του στο μεγάλο.

Στου Πλάτωνα τους διαλόγους αυτός διευθύνει την κύρια συζήτηση και είναι υπεύθυνος για την οικονομία της σκέψης. Κατατροπώνει τους άλλους ομιλητές με την ανηλεή λογική και με ευλωτία. Ίσως κάποτε άδικη, προκαλεί τη δημιουργία ηθικών συγκινήσεων.

Αλλά η αληθινή επιρροή του Σωκράτη στον Πλάτωνα έγινε με το θάνατό του. Η πλήρης ηρεμία και ευγένεια, που επέδειξε στη δίκη του και στις τελευταίες του ώρες, καθαγίασε το Σωκράτη για το μαθητή του και η αληθινή δύναμη της προσωπικότητάς του φαίνεται στους τέσσερις διαλόγους, τον “Ευθύφωνα”, την “Απολογία”, τον “Κρίτωνα” και τον “Φαίδωνα”, που αφηγούνται το δικό του θάνατο.

Σε καθέναν απ’ αυτούς ο Πλάτωνας απεικονίζει τον ουσιαστικό θρησκευτικό και ηθικό χαρακτήρα του Σωκράτη και απαντά με έμμεσο τρόπο στις κατηγορίες που έγιναν εναντίον του στη δίκη. Στον “Ευθύφωνα” ο Σωκράτης φαίνεται αληθινά να καταλαβαίνει τη φύση της ευσέβειας. Αντιτάσσεται προς τον Ευθύφωνα που έχει μια θολή άποψη πάνω στο θέμα.

Η “Απολογία” είναι ουσιαστικά η ομιλία που έγινε από το Σωκράτη στη δίκη του. Αυτή εξηγεί τι είδος άνθρωπος ήταν ο Σωκράτης. Μακριά από εχθροπάθειες και μικρότητες κατέχεται από την πεποίθηση ότι η γνώση είναι ο κύριος σκοπός της ανθρώπινης προσπάθειας και ότι “ζωή χωρίς έρευνα δεν έχει αξία να υφίσταται”. Αλλά εδώ αντιπαράθετει τη δική του έρευνα και γνώση με την γνώση των σοφιστών: (*Εγώ λοιπόν, άνδρες Αθηναίοι, απέκτησα αυτό το όνομα απ’ τη σοφία μου και μόνο. Και ποια είναι αυτή η σοφία; Αυτή που είναι, νομίζω, η ανθρώπινη σοφία. Πράγματι ίσως να την κατέχω αυτή τη σοφία. Ενώ αυτοί, για τους οποίους μιλούσα πριν λίγο, είναι σοφοί με μια σοφία ανώτερη από την ανθρώπινη, αλλιώς δεν ξέρω τι να πω.*). Η διαφορά τους δηλαδή είναι ότι η ανθρώπινη σοφία ό,τι κάνει, ό,τι λέει, ό,τι ανακαλύπτει τα βάζει στην υπηρεσία του ανθρώπου και με αγάπη για τον άνθρωπο, ενώ οι σοφιστές έστεκαν πάνω από τον άνθρωπο χωρίς να έχουν καμία διάθεση να τον βοηθήσουν στην πορεία του, αλλά πολλές φορές την διέστρεφαν κιόλας.

Είναι γεμάτος από απλή θρησκευτική πίστη και ο Σωκράτης βρήκε το θάνατο εύκολο, γιατί αυτός φέρνει την απελευθέρωση από το σώμα που καταπιέζει και προσφέρει την ελπίδα της συνδιάλεξης με τους μεγάλους νεκρούς. Δείχνει επίσης έναν άνθρωπο βαθιά υπερήφανο, που, όταν προσφέρθηκε να προτείνει μια άλλη τιμωρία αντί για θάνατο, είπε πως για το μόνο που θεωρεί άξιο τον εαυτό του είναι να συντηρείται με δαπάνες του δημοσίου.

Η ευγένεια και η ευσέβειά του όμως αποκαλύπτεται στις τελευταίες του λέξεις προς τους δικαστές: “*Εφθασε η ώρα της αναχώρησης, για μένα να πεθάνω και για σας να ζήσετε. Ποιος από εμάς πάει να συναντήσει την καλύτερη τύχη, κανείς δεν το ξέρει, παρά μόνο ο θεός*”.

Ο “Κρίτων” δείχνει ότι ο Σωκράτης ήταν ουσιαστικά πειθαρχικός, γιατί, ενώ ήταν τελείως εύκολο γι’ αυτόν να διαφύγει, αρνήθηκε να το κάνει προτιμώντας να υπακούσει στο νόμο. Και ο “Φαίδων” είναι μια αναγραφή των τελευταίων ωρών και μια έξοχη υπεράσπιση της ισχυρής και πνευματώδους φύσης του δασκάλου. Γραμμένος αργότερα από τα άλλα τρία έργα ο “Φαίδων” είναι πιο πλήρης και περιλαμβάνει περισσότερη φιλοσοφική σκέψη. Παρουσιάζει μια ωραία συζήτηση πάνω στο θέμα της αθανασίας και η μορφή του είναι τόσο τυπική, ο χαρακτήρας του πολύ περιεκτικός. Δείχνει την ήρεμη αξιοπρέπεια του Σωκράτη απέναντι στο θάνατο και την άκρα σοβαρότητα, με την οποία αυτός και οι φίλοι του συζητούσαν το πρόβλημα της ζωής μετά από το θάνατο. Στην αρχή αυτοί αποτυγχάνουν να αποδείξουν την αιτία της αθανασίας, κι έτσι πέφτει βαθύ σκοτάδι πάνω στη συντροφιά, μέχρι που ο Σωκράτης τους αναζωογονεί κάπως με θεωρητικά επιχειρήματα βασισμένα πάνω στη φύση της ζωής και με μια έκκληση μέσω του μύθου της θρησκευτικής συνείδησης. Τότε είναι έτοιμος να πεθάνει κι η αφήγηση του θανάτου του, όταν πιει το κώνειο στο ηλιοβασιλέμα κι αισθάνεται τα μέλη του σιγά-σιγά να μουδιάζουν, είναι θαυμαστά απλή και συγκινητική. Καταλαβαίνουμε γιατί ο Πλάτωνας τελειώνει με αυτές τις λέξεις *“τέτοιο, Εχεκράτη, ήταν το τέλος του συντρόφου μας, που ήταν, όπως θα μπορούσαμε να πούμε, από όλους τους ανθρώπους της εποχής του ο καλύτερος και ο πιο φρόνιμος και ο πιο δίκαιος άνδρας”*.

Μεταξύ της “Απολογίας” και του “Φαίδωνα” ο Πλάτωνας συνέθεσε κι άλλους διαλόγους. Σ’ αυτούς ανέφερε και επεξεργάστηκε γνώμες του Σωκράτη. Σε μερικούς από αυτούς συμπεριέλαβε προβλήματα ηθικής. Η ιστορική σημασία του Σωκράτη βρίσκεται, σ’ αυτή την ανακάλυψή του, ότι **το αγαθόν δεν βρίσκεται στο να προσκολληθούμε σε ένα γραμμένο ή άγραφο κώδικα, αλλά στο να πράξει κανείς ό,τι ξέρει, ό,τι είναι σωστό**. Και στο “Χαρμίδη”, τον “Λάχη” και “Γοργία” ο Πλάτωνας αντιμετωπίζει τις δυσκολίες, που προκύπτουν από αυτό το δόγμα.

Τοποθετεί τις συζητήσεις σε εποχή που ή δεν είχε ο ίδιος ακόμα γεννηθεί ή ήταν ακόμα παιδί. Διεξάγονται από τον Σωκράτη που συζητεί σαν ίσος με τους μεγάλους άνδρες της εποχής του Περικλή και ειδικά με τον αποκλειστικό και αριστοκρατικό κύκλο που ανήκε η οικογένεια του Πλάτωνα.

Πίσω από αυτούς τους τρεις διαλόγους βρίσκεται η Σωκρατική παραδοξολογία ότι “η αρετή είναι γνώση”, ότι θα πράτταμε πάντα το σωστό, αν ξέραμε τι ακριβώς είναι το σωστό. Αυτή η γνώμη απορρέει από την αντιπαράβολή με τις άλλες έννοιες του αγαθού.

Στο “Χαρμίδη” και το “Λάχη” οι αρετές της παράδοσης και της σωφροσύνης και του θάρρους εξετάζονται και οι λαϊκές αντιλήψεις αυτών αποδεικνύεται πως είναι αόριστες και θολωμένες.

Στο “Γοργία” η έννοια ότι το αγαθό βρίσκεται στη “θέληση και στη δύναμη” αμφισβητήθηκε από τη διαπίστωση της αξίας που έχει το αγαθό απ’ εαυτού του. Σε κάθε περίπτωση η μέθοδος που χρησιμοποιείται για την εξαγωγή του συμπεράσματος μένει η ίδια.

Ο υποστηρικτής της λαϊκής ή κοινής γνώσης υποβάλλεται σε μια σύντομη εξέταση και αναγκάζεται να ορίσει ακριβώς τι εννοεί. Βρίσκεται σε αδυναμία να το κάνει κι ο Σωκράτης θριαμβεύει, γιατί μπορεί τουλάχιστον να προβάλει μια συνεπή και βάσιμη, μεταξύ δύο προτάσεων, εκλογή. Το δράμα συνίσταται απ’ αυτό το ενδιάμεσο μεταξύ ενός χαρακτήρα και ενός άλλου χαρακτήρα, μεταξύ μιας ιδέας και μιας άλλης ιδέας και πουθενά ο Πλάτωνας δεν επιδεικνύει τόσο ψυχολογικό βάθος όσο σ’ αυτές τις συζητήσεις.

Σ' αυτόν τον διάλογο, ο υπερασπιστής της αρχής ότι "η δύναμη είναι το δίκαιο" στο πρόσωπο του Γοργία είναι θαυμάσια ζωντανός, ευαίσθητος και χαριτωμένος. Οποιαδήποτε και αν σκέπτεται τόσο σαν φιλόσοφος όσο και σαν δραματικός ο Πλάτωνας, ήταν πάντα αμερόληπτος σχετικά με τους χαρακτήρες του.

Αυτά τα ενδιαφέροντα εκτίθενται και στον "Κρατύλο", "Ευθύδημος" και "Μένων".

Ο "Κρατύλος" ασχολείται με τη σχέση των ονομάτων προς τα αντικείμενα και τη φύση της γλώσσας.

Ο "Ευθύδημος" με τις διφορούμενες έννοιες που είναι σύμφυτες με την ομιλία. Και είναι χαρούμενος και ζωντανός, γεμάτος παρωδίες και λογικούς αστεϊσμούς.

Ο "Μένων" είναι πιο σοβαρή υπόθεση. Επιχειρεί να δείξει πως όλη η γνώση μας είναι ανάμνηση από κάτι που ξέραμε σε προηγούμενη ύπαρξη και αυτό παραμένει λίγο αινιγματικό. Την ανάγκη να αρνηθούμε την εμπειρία σαν τη θεμελίωση της γνώσης, την θέτει ο Πλάτωνας έξω από τη λογική και μέσα στη θρησκευτική θεολογία. Τα σύνορα που έθεσε στον εαυτό του είναι πολύ στενά κι αυτός αρχίζει να φτάνει πιο μακριά απ' αυτά σε πιο πλατύτερα και λιγότερο απτά αποτελέσματα. Στην πραγματικότητα μόνο από τον "Κρατύλο" λείπουν θρησκευτικά και ηθικά στοιχεία. Συνήθως η δραματική αμεροληψία του Πλάτωνα ορίζεται από τη μορφή, που δίνει στους διαλόγους, και την ευλωπία και έμφαση, που παρέχει στα ηθικά τμήματα των έργων του.

Το τέλος του "Γοργία" είναι μια παθιασμένη έκκληση για διέγερση ηθικών συγκινήσεων. Στον "Ευθύδημο" έχει εισδύσει η Σωκρατική ηθική. Η γνώση που συζητήθηκε στο "Μένων" είναι ουσιαστικά γνώση του αγαθού. Πίσω από τη σάτιρα και την κωμωδία, ο Πλάτωνας κάνει φανερή με προσοδευτικό ρυθμό την ηθική πρόθεση. Δεν μπορεί να σταθεί έξω από την πάλη. Πρέπει να ακολουθήσει το δάσκαλό του και να κάνει τους ανθρώπους καλύτερους. Αυτή η ηθική του διδασκαλία τελικά βασιζόταν στην θρησκευτική πείρα, που ο Πλάτωνας μαζί με τον Σωκράτη κατείχε.

Ο Πλάτωνας εξάγνισε και ανύψωσε την απλή αλήθεια του δασκάλου του και ταύτισε το τέλος της αγαθής ζωής του ανθρώπου με την ανακάλυψη της απόλυτης αλήθειας που βρίσκεται σε μια περιοχή πέραν και έξω από τον αισθητό κόσμο. Σ' αυτή την έρευνα για την αλήθεια παρείχε τη μυθολογία και τη γλώσσα που έχουν οι δοξασίες οι συνδεδεμένες με τον Ορφέα, που είδαν το σώμα σαν έναν τάφο ή πίστεψαν την απελευθέρωση της ψυχής από τις αισθήσεις.

Ο "Γοργίας" κλείνει με ένα μεταθανάτιο όραμα της ζωής. Και στους δύο, και σ' αυτόν και στον "Φαίδωνα", τα σύμβολα της παράδοσης της σωτηρίας και της καταδίκης εκτείνονται με τέτοιο τρόπο, που παύουν να είναι αληθινά, αν και οι λεπτομέρειες ποικίλλουν και ο Σωκράτης προσέχει να μην δώσει καμιά βεβαιότητα. Αυτά τα πράγματα, που έχουν περιγραφεί με μυστηριακή διαύγεια, είναι ουσιαστικά στην Πλατωνική φιλοσοφία. Αυτά δίνουν την εικόνα της θέσης του ανθρώπου σαν ηθικής ύπαρξης στο σχέδιο των όντων κι αυτά βέβαια δεν προορίζονται κυρίως για να αρέσουν.

Αυτές οι μεγάλες αλήθειες δεν μπορούν να ελέγχονται, αλλά τουλάχιστον δεν μπορούν να αγνοούνται.

Δεν γνωρίζουμε τίποτα για τις ιδιαίτερες μυστικιστικές εμπειρίες του Πλάτωνα. Αλλά είτε έμοιαζαν με εκείνες του άγιου ή του μαθηματικού ή του ποιητή, σαφώς έφθασαν όλο και πιο

πολύ να κυριαρχήσουν στη σκέψη του και να του εμπνεύσουν τα δυο αριστουργήματα της ωριμότητάς του, το “Συμπόσιο” και τον “Φαίδρο”.

Σ’ αυτά βρίσκουμε την παραδοξολογία μιας πλήρους κοσμικής γραμμής στολισμένη με τη γλώσσα της αισθησιακής χαράς και της σωματικής ηδονής.

Το “Συμπόσιο” είναι συζήτηση περί Έρωτος από όλες τις απόψεις. Έξι ομιλίες γίνονται εξυμνώντας τον έρωτα και η αλήθεια εμφανίστηκε στη πραγματικότητα με την παρέμβαση του Αλκιβιάδη.

Οι ομιλίες εμφανίζουν μεγάλη ποικιλία ως προς το θέμα και τον τόνο. Καμία άποψη του Έρωτα είτε σεξουαλική είτε αισθηματική είτε ιωμική είτε ποιητική δεν παραμελήθηκε, αλλά η κορύφωση έφθασε στην ομιλία του Σωκράτη που παριστάνει τον Έρωτα σαν πάθος για ένα αιώνιο αγαθό, σαν μέσο για τη διάβαση από τον ορατό κόσμο στον κόσμο της γνώσης. Το πάθος, που φαίνεται εξ ολοκλήρου γήινο, γίνεται το κύριο μέσον της απελευθέρωσης της ψυχής.

Στον “Φαίδρο” η ίδια ιδέα αποκαλύπτεται με μεγάλη ποιητική δύναμη. Ο Έρωτας είναι η δύναμη, που ελευθερώνει την ψυχή για την αληθινή της δράση και την φέρνει σε επαφή με την *“άχρωμη, άμορφη, την όχι αισθητή πραγματικότητα”* (αχρώματός τε και ασχημάτιστος και αναφής ουσία. [Πλ. Φαίδρ. 247C]), που είναι το μόνο αρμονικό όλον.

Στην περιγραφή αυτής της έκστατικής εμπειρίας ο Πλάτωνας παρουσίασε στην πληρότητά της τη δύναμη ποιητή, ικανού να περιγράφει ποιήματα σε πεζό λόγο. Στην έκθεση του που μας παρουσιάζει την άνοδο της ψυχής ανάμεσα από εξαιρετικά ωραία πράγματα προς το απόλυτο κάλλος ή στο μύθο του της ψυχής σαν ενός αμαξηλάτη με δυο άλογα, που ορμούν ασυγκράτητα σε διαφορετικές διευθύνσεις, ο Πλάτωνας γράφει σαν ένας μεγάλος μυστικιστής που χρησιμοποιεί τις παραστάσεις ενός αισθητού κόσμου, για να μεταδώσει τη δόξα του υπεραισθητού.

Κι ακόμα αυτή η έκσταση και αποχή, αυτή η δυσφήμιση του εδώ και του τώρα, συνδυάζονται με τις λαμπρότερες εμφανίσεις της δραματικής του τέχνης και τις πιο θελκτικές παρουσιάσεις των ζώντων ανθρώπων. Η έκθεση του “Συμποσίου”, όπου οι μεγάλοι άνδρες κάθονται και πίνουν ως την αυγή και διακόπτονται από τον Αλκιβιάδη που ήρθε μεθυσμένος και ανήσυχος από χιουμιοριστικό θαυμασμό για τον Σωκράτη, αντισταθμίζεται μόνον με το προοίμιο του “Φαίδρου”, όπου ο Σωκράτης κι ο Φαίδρος κάνουν περίπατο στην εξοχή και κάθονται κάτω από τα σιειρά πλατάνια με τα τρεχούμενα νερά, ενώ ο Φαίδρος διαβάσει ένα νεανικό κυνικό δοκίμιο περί Έρωτος. Όταν διαβάζουμε αυτές τις σελίδες, βλέπουμε ότι ένας ποιητής χάθηκε μέσα στον Πλάτωνα και φθάνουμε στο σημείο να κατανοήσουμε την ασυμφωνία στο χαρακτήρα του που φώναζε για έναν κόσμο πέραν των αισθήσεων, ενώ υπολόγιζε κάθε όραμα και ήχο στη φύση και που φώναζε για μια εύτακτη και ηθική απομόνωση, ενώ ευχαριστιόταν με κάθε ποικιλία και όψη της σαρκικής ζωής.

Αυτή η ασυμφωνία δεν μπορούσε να διαρκέσει ως το τέλος και έτσι η “Πολιτεία” είναι η απάντηση του Πλάτωνα σε αυτήν. Σ’ αυτό το έργο της μεγάλης του ωριμότητας, ο φιλόσοφος και ο θεολόγος θριαμβεύουν πάνω από τον ποιητή και τον άνδρα, που εύρισκε ευχαρίστηση στην ηδονή.

Κτίζει πάνω σε μεγάλες γραμμές. Εξετάζει τα θεμελιώδη προβλήματα της πολιτικής. Αν και αυτό το έργο αρχίζει σαν να είναι απάντηση στον σοφιστή Θρασύμαχο, που υποστηρίζει ότι

“δικαιοσύνη είναι ό,τι συμφέρει στο δυνατότερο”, η απάντηση καλύπτει δέκα βιβλία, και δεν περιλαμβάνει μόνο μια συζήτηση για την ιδεώδη πολιτεία, αλλά ώριμα συμπεράσματα του Πλάτωνα πάνω στην ψυχολογία και την καλλιτεχνία, τη γνώση, την αγωγή και τη μετά θάνατο ζωή. Η ηθική δοξασία του Σωκράτη μπορεί να φανεί από τα ηθικά του συμπεράσματα. Και εκτίθεται με απαράδειγμάτιστη διαύγεια και ακτινοβολία.

Η “Πολιτεία” είναι συζήτηση αναφερόμενη στις θεμελιώδεις αρχές της διακυβέρνησης της πόλης, αλλά ο Πλάτωνας είδε ότι αυτά τα αξιώματα περιλάμβαναν εξ ολοκλήρου το καθήκον του ανθρώπου και δεν οπισθοχώρησε μπρος στα σχετικά συμπεράσματα. Ο Σωκράτης εκφράζει το παράπονο ότι τα πολιτικά δεν είναι όμοια με τα άλλα επαγγέλματα, ότι δεν είναι εμπιστευμένα στους επαγγελματίες, αλλά στους ερασιτέχνες και η “Πολιτεία” είναι μια προσπάθεια να ορίσει την ιδεώδη πολιτεία και τον ιδεώδη πολιτικό. Η απάντηση είναι ότι οι φιλόσοφοι πρέπει να γίνουν βασιλείς και οι βασιλείς φιλόσοφοι. Μόνον τότε, και όχι έως τότε, θα γίνει μια αλλαγή και θα γίνει η δικαιοσύνη πραγματικότητα.

Ο Πλάτωνας εκθέτει αυτό το ιδανικό γνωρίζοντας ότι αυτό είναι Ιδεολογία, ότι η πόλη, που γι’ αυτήν μιλάει, “κείται στον ουρανό”, αλλά στην συζήτησή του φέρνει ένα ακριβές και μάλιστα ένα δριμύ πνεύμα.

Η δύναμη πρέπει να συνδυάζεται με τη δικαιοσύνη. Σκιαγραφεί ένα σχέδιο αγωγής, που θα μπορούσε να οδηγήσει σε τέτοιο αποτέλεσμα, και ποτέ δεν οπισθοχωρεί μπροστά στα συμπεράσματα που απορρέουν κατ’ αναπόδραστο τρόπο από την θεωρία του. Όντας αποφασισμένος να καταργήσει τα ιδιωτικά συμφέροντα συνηγορεί για μια κοινοκτημοσύνη των γυναικών, των παιδιών και της ιδιοκτησίας.

Επιθυμώντας να διδάξει την αλήθεια περιορίζει τις τέχνες και την ποίηση και τη μουσική στα αυστηρά καθήκοντα της αγωγής. Απαρνείται τις ιστορίες των θεών, γιατί οι θεοί δεν οφείλουν να μεταβάλλονται και δεν μπορούν να εξαπατούν. Ο ιδεώδης του άρχοντας είναι τελείως δοσμένος στην υπηρεσία του κράτους, γιατί βρίσκεται σε συμφωνία με τον εαυτό του και γνωρίζει ότι το καλό του είναι το ίδιο με το καλό του κράτους.

Ο ιδανικός του στρατιώτης είναι πραγματικά γενναίος, γιατί γνωρίζει πόσο μεγάλοι είναι οι κίνδυνοι που έχει να αντιμετωπίσει, κι ακόμα είναι έτοιμος να τους αντιμετωπίσει. Ο Πλάτωνας τοποθετεί τις γυναίκες σε ισότητα με τους άνδρες, γιατί στα πολιτικά δικαιώματα δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ αυτών. Είναι εξ ίσου αυστηρός προς τη δημοκρατία, που αυτός έζησε, και την τυραννία, που οι ήρωες της παιδικής του ηλικίας επιθυμούσαν να εγκαταστήσουν. Είχε θέσει κατά μέρος όλη του τη ρομαντική και ποιητική ιδεολογία, επειδή ποθούσε με αγωνία να είναι πραγματικά δίκαιος, να εκθέσει έναν αδιαφιλονίκητα ιδεώδη τύπο διακυβέρνησης, και σ’ αυτήν πρέπει στο εξής οι νομοθέτες και οι πολιτικοί να προσπαθούν να φθάσουν, όσο κι αν αυτό μπορεί να φαίνεται ακατόρθωτο.

Ο ηθικός και μάλιστα πουριτανικός ζήλος της “Πολιτείας” στηρίζεται σε μεταφυσικό ζήτημα, που εξακολουθεί να καταπλήσσει μέχρι σήμερα με την πληρότητα και τη διαύγειά του.

Ο Πλάτωνας είχε αποκηρύξει τις αξιώσεις του αισθητού κόσμου και βρήκε την αλήθεια γενικά στα αντικείμενα της γνώσης. Μόνον αυτοί που έχουν σπουδάσει αυτά είναι ικανοί να κυβερνήσουν. Οι κυβερνήτες του είναι φιλόσοφοι και μαθηματικοί. Η έκθεση αυτής της μεταφυσικής τον παίρνει μακριά πέρα από τη διδασκαλία του Σωκράτη και τον τοποθετεί ως τον πρώτο φιλοσοφικό στοχαστή, που βρήκε μια μόνιμη αλήθεια πίσω από τα αισθητά αντικείμενα. Δεν έχει σημασία η δυσκολία που μας παρέχει η άποψή του. Ακτινοβολεί από

διαύγεια εκλέγοντας το τελείως κατάλληλο παράδειγμα και βρίσκοντας ακριβώς τη σωστή δυσκολία. Δεν είναι τόσο ένας δραματικός όσο ένας φιλόσοφος. Ο Σωκράτης κατευθύνει τη συζήτηση και οι άλλοι ομιλητές χαριτωμένα περιορίζονται σε σποραδικές λέξεις εγκρίσεως ή δισταγμού. Τόση εμπιστοσύνη προσφέρει η μέθοδος του Πλάτωνα, ώστε μπορεί να καθορίζει σαν δόγμα συμπεράσματα, που στην καλύτερη εκδήλωση βασίζονται σε προσωπική έκφραση. Η σύγκρισή του της “Πολιτείας” προς το άτομο δεν δικαιολογείται στη θεωρία ούτε στην πράξη και η ανάλυσή του των διαφορών ειδών των ανθρώπων των κατάλληλων στις διάφορες κυβερνήσεις, διασκεδαστική και έξυπνη καθώς είναι, δεν έχει τίποτα να κάνει με πολιτικές επιστήμες. Η πρόθεσή του να εμπνεύσει, και όταν το υλικό του αρνείται να φθάσει την επιστημονική απόδειξη, προκαλεί δυνατές συγκινήσεις.

Αλλά πίσω από όλα αυτά υπάρχει η δυνατή πεποίθηση, ότι εδώ κάτι πρέπει να γίνει και ότι αξίζει να γίνει.

Ο Πλάτωνας δεν ήταν μόνον θεωρητικός. Ίδρυσε την Ακαδημία και πιστός στις θεωρίες του έδωσε τον καλύτερο εαυτό του σε ομιλίες και προσωπικές διδασκαλίες. Κλήθηκε το 367 π.Χ. να χρησιμεύσει για δάσκαλος του νέου τυράννου των Συρακουσών Διονυσίου του Β'. Πήγε αμέσως και επιχείρησε παρ' όλα τα πολλά εμπόδια να διαπλάσει τον νέο άνδρα σε ιδεώδη κυβερνήτη. Όμως απέτυχε τόσο εξ αιτίας των ζηλοτυπιών που υπήρχαν στην Αυλή των Συρακουσών και από το δικό του άκαμπτο χαρακτήρα. Αλλά το πείραμα είχε αξία γι' αυτόν. Άρχισε να δουλεύει πάνω στη δημιουργία των σκέψεων έξω από τον εαυτό του και να χτυπά την αδυναμία που είχε βρει στο σύστημά του. Τα αποτελέσματα δημοσιεύθηκαν στις εργασίες των μετέπειτα χρόνων του.

Στο “Θεαίτητο”, “Παρμενίδη” και “Σοφιστή” έθιξε τα βασικά προβλήματα της λογικής. Το πρώτο δείχνει ότι η γνώση δεν μπορεί να αποδεικνύεται με την αίσθηση ή σκέψη (δόξα). Το δεύτερο είναι κριτική των γενικών εννοιών (ιδεών), που εκτίθονταν στον “Φαίδωνα”, και την “Πολιτεία”, και το τρίτο είναι μια προσπάθεια να καθορίσει τις οντολογικές κατηγορίες.

Σ' αυτά τα έργα ο Πλάτωνας παρουσιάζεται με αξιώσεις θεωρητικού της λογικής. Από κάποια άποψη είναι αυτά τα έργα δύσκολα και δεν κερδίζουν τη συμπάθειά μας. Ένα μεγάλο μέρος του “Παρμενίδη” παίρνουν οι περίπλοκες συζητήσεις που αναφέρονται στο “έν” και οι ορισμοί ενός Σοφιστού στον ομώνυμο διάλογο κάνουν υπαινιγμούς σε συζητήσεις, για τις οποίες δεν γνωρίζουμε τίποτα. Αλλά αν και το δραματικό στοιχείο έχει υποχωρήσει και δεν υπάρχουν λυρικές εκρήξεις, υπάρχουν στιγμές μεγάλης ομορφιάς. Η έκθεση της φιλοσοφικής ζωής στο “Θεαίτητο”, έτσι όπως γράφτηκε, είναι μια συγκινητική έκθεση ελατηρίων και συγκινήσεων που εξεγείρει ο Πλάτωνας, για να προκρίνει τη θεωρία αντί για τη δράση. Αλλά η αληθινή δύναμη εδώ βρίσκεται στον διανοητικό δέσιμο. Πουθενά δεν έχουν προβληθεί ερωτήσεις τόσο περίπλοκες με τόση ευκολία ούτε διατυπώθηκαν λύσεις με τόση αξίωση για τη δική μας παραδοχή.

Ο Πλάτωνας αντιμετώπιζε το έργο της υποβολής ερωτήσεων, που δεν είχαν πριν υποβληθεί, και της δημιουργίας λεξιλογίου για έναν κλάδο της διανόησης, που δεν υπήρχε μέχρι τότε. Με μια διαδικασία, που δε μπορεί να καθοριστεί, υπερνίκησε και τις δυο δυσκολίες με καταφανή ευκολία.

Από τη λογική ο Πλάτωνας στράφηκε στα πολιτικά και στη θρησκεία.

Στον “Πολιτικό” και τους “Νόμους” δίνει τις αναθεωρημένες απόψεις του πάνω στην πολιτική. Στο πρώτο ορίζει την θεωρία και στο δεύτερο επεξεργάζεται την πράξη. Στον “Πολιτικό” ορίζει τη φύση του καλού πολιτικού και εμπιστεύεται ολοκληρωτικά στο προσωπικό στοιχείο, κάτι που είχε αμελήσει στην “Πολιτεία”.

Η πείρα τον έχει κάνει πιο ανεκτικό στη θεωρία και μάλιστα παραδέχεται ότι, αν η δημοκρατία κάνει το ελάχιστο καλό απ’ όλα τα πολιτεύματα, αυτή επίσης κάνει και το ελάχιστο κακό. Αλλά αν έχει γίνει πιο ανεκτικός στις ιδέες και τα συστήματα, δεν είχε γίνει περισσότερο αισιόδοξος για την ανθρώπινη φύση.

Οι “Νόμοι”, με τους οποίους ασχολήθηκε τα τελευταία του χρόνια και είναι το πιο εκτενές του έργο, είναι μια προσπάθεια να διατυπώσει ένα κατορθωτό πολίτευμα κάτω από το μύθο της νομοθεσίας για μια νέα αποικία στην Κρήτη. Ένας Αθηναίος ξένος, που μπορεί να είναι ο Πλάτωνας ο ίδιος, βοηθάει έναν Σπαρτιάτη, και έναν Κρητικό να κάνουν έναν κώδικα νόμων, που απεικονίζουν τον ώριμο καρπό της πολιτικής σκέψης του Πλάτωνα.

Ανόμοιοι με την “Πολιτεία” οι “Νόμοι” δεν περιλαμβάνουν μια ιδεολογία, αλλά αναφέρονται σε έναν αληθινό κόσμο. Ο Πλάτωνας φανερά το δηλώνει ότι πρόκειται για ένα υπόδειγμα για νομοθέτη και μερικές από τις προβλέψεις του εφαρμόστηκαν από τους μονάρχες της Ελληνιστικής εποχής, τους μονάρχες της Ρώμης και του Βυζαντίου.

Αν και κάθε θέσπισμα είναι βασισμένο πάνω σε γενικές αρχές, που συζητήθηκαν με πληρότητα και εκφράστηκαν με σαφήνεια, ο Πλάτωνας δεν βρίσκει λεπτομέρειες που να μην είναι σημαντικές. Ένωσε ότι, αν και η ανθρώπινη ζωή δεν ήταν αληθινά ένα σοβαρό πράγμα, αυτή πρέπει να εξακολουθεί να συμπεριφέρεται σοβαρά και γι’ αυτό με εξαιρετική φροντίδα εκθέτει τους νόμους για κάθε τι που αφορά τη διοίκηση της δημόσιας πρόνοιας, για την ύδρευση και τη συλλογή καρπών από τους οδοιπόρους.

Παράλληλα με το ενδιαφέρον του Πλάτωνα για τα πολιτικά ζητήματα αναπτυσσόταν και το ενδιαφέρον του για τη θρησκεία.

Στον “Πολιτικό” διηγείται έναν περίεργο μύθο του θεού που εγινάτελιψε τον κόσμο, και του επέτρεψε να περιφέρεται σε μια κυκλική τροχιά αντίθετη προς την κοινωνική. Στους “Νόμους” εκθέτει την ώριμη του θεολογία και βρίσκει την αιτία των κακών στις ψυχές που διαφθείρονται, όταν κάνουν συντροφιά με την άνοια. Στον “Τίμαιο” διατυπώνει μια **κοσμολογία**. Το έργο είναι σχεδόν ένας μονόλογος, που γίνεται από έναν Πυθαγόρειο, και είναι ένας περίεργος συνδυασμός επιστήμης και μύθου. Περιλαμβάνει διεισδυτικές συζητήσεις για τη φύση του χώρου και της κίνησης, του χρόνου σαν τον ορισμό “η κινούμενη εικόνα της αιωνιότητας” των γήινων και πλανητικών κινήσεων. Περιέχει μυθική έκθεση της δημιουργίας του κόσμου, μέσα στην οποία αναμειγνύεται μια δημιουργική θεολογία με μια φαντασία. Ο θεός έφτιαξε τον κόσμο έξω από την αταξία, γιατί “ήθελε τα πάντα να γίνουν όσο το δυνατόν όμοια με αυτόν”. Αλλά στις λεπτομέρειες της δημιουργίας ο Πλάτωνας επιτρέπει στον εαυτό του να χρησιμοποιήσει αρκετό χιούμορ. Ο “Τίμαιος” είναι βέβαια μυστικιστικό έργο. Η επιστήμη του είναι τόσο απομακρυσμένη από εμάς, η πρόθεσή του μας είναι πολύ δυσδιάκριτη. Αλλά κάτω από αυτό κρύβεται μια μεγάλη ιδέα. Ο Πλάτωνας επιχειρεί να γεφυρώσει τη Σωκρατική διαίρεση μεταξύ της πραγματικότητας και του φαινομένου με την υψηλή αντίληψη για τον κόσμο θεωρημένο σαν “*ορατόν θεό*”, “*εικόνα του νοητού θεού*” και εδώ βρίσκεται ο δρόμος που οδηγεί σε μια πιο ανθρώπινη μεταφυσική.

Ο Πλάτωνας ήταν ένας από τους πιο νοήμονες άνδρες, που έζησαν ποτέ, ένας στοχαστής μεγάλης πρωτοτυπίας και δύναμης. Ανακαλύφθηκε εκ νέου στην Αναγέννηση και εξακολούθει να είναι έμπνευση και στους φιλοσόφους και στους μυστικιστές. Πάνω σε μερικές ερωτήσεις διατύπωσε απαντήσεις, που είναι σχεδόν αδύνατο να τις απορρίψουμε.

Ο Nietzsche τον ονόμασε “ένας χριστιανός πριν από τον Χριστό”. Και υπάρχει αλήθεια σ’ αυτά τα λόγια.

Μέχρι σήμερα παραμένει μια μορφή μέγιστης σπουδαιότητας. Έχει χύσει μαγεία πάνω στον κόσμο. Και παρά τη στενοχώρια του και την αίσθηση της ήττας μερικές φορές, παρά τις διαψεύσεις και τις άλυτες συμφωνίες, παραμένει η τελευταία δημιουργική μεγαλοφυΐα, που παρουσίασε η Αθήνα, και η τελευταία φωνή από τον γοητευτικό κόσμο, που κοντεύει να εξατμισθεί.

Η ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

Δεν ξέρω, άνδρες Αθηναίοι, αν οι κατηγοροί μου σας επηρέασαν. Γιατί κι εμένα, λίγο ακόμα και θα με έκαναν να ξεχάσω ποιος είμαι. Τόσο πειστικά μιλούσαν. Αν και, εδώ που τα λέμε, δεν είπαν τίποτα το αληθινό. Πιο μεγάλη εντύπωση όμως από όλα τα ψέματα που είπαν μου έκανε αυτό: που έλεγαν ότι πρέπει να με προσέχετε, για να μην σας εξαπατήσω επειδή είμαι τάχα δεινός ρήτορας.

Αυτό μου φάνηκε το πιο αδιάντροπο ψέμα, γιατί είναι βέβαιο ότι θα διαψευσθούν ευθύς αμέσως έμπρακτα, καθώς θα αποδειχθεί ότι δεν είμαι τρομερός στο να μιλάω, εκτός αν αυτοί λένε δεινό ρήτορα όποιον λέει την αλήθεια. Αν λοιπόν θέλουν να πουν αυτό θα συμφωνούσα πως είμαι ρήτορας, αλλά όχι με τον τρόπο το δικό τους. Έτσι λοιπόν σας λέω, αυτοί είπαν, ελάχιστα ή και καθόλου, την αλήθεια, εσείς όμως από εμένα θα την ακούσετε ολόκληρη. Όχι, μα το Δία, άνδρες Αθηναίοι με δημηγορίες σαν τις δικές τους, ούτε καλλωπισμένα λόγια με κομψές φράσεις και λέξεις.

Αλλά θα ακούσετε τα σωστά λόγια, όπως μου έρθουν στο μυαλό, γιατί πιστεύω ότι είναι δίκαια όσα λέγω. Και κανείς σας να μην περιμένει τίποτε άλλο. Γιατί δεν είναι σωστό, άνδρες, σε αυτήν την ηλικία που βρίσκομαι, να έρθω σε σας πλάθοντας όμορφα λόγια σαν να ήμουν νεαρός. Και πρέπει να σας ζητήσω, άνδρες Αθηναίοι, μια χάρη από εσάς. Αν με ακούσετε να μιλάω με τα ίδια λόγια που έχω συνηθίσει να μιλάω και στην αγορά και στα τραπέζια, να μην απορρήσετε και να μην θορυβηθείτε.

Γιατί συμβαίνει αυτό: Αν και είμαι εβδομήντα χρόνων για πρώτη φορά ανεβαίνω σε βήμα δικαστηρίου. Δεν ξέρω λοιπόν την τέχνη της γλώσσας που χρησιμοποιείτε εδώ. Έτσι λοιπόν, όπως εάν πραγματικά ήμουν ξένος θα μου συγχωρούσατε το ότι θα μιλάγα με τη γλώσσα και με τον τρόπο που θα είχα ανατραφεί, έτσι και τώρα αυτό ακριβώς σας ζητώ, γιατί αυτό είναι δίκαιο, να με αφήσετε να εκφραστώ με τον τρόπο που θέλω, ίσως ωραία, ίσως άσχημα, όμως εσείς τούτο να προσέχετε και να έχετε στο νου σας, αν μιλάω δίκαια ή όχι. Γιατί αυτή είναι του δικαστή η αρετή, του ρήτορα δε είναι να λέγει τα αληθινά. Πρώτα λοιπόν είναι σωστό να απολογηθώ, άνδρες Αθηναίοι, για τις παλιότερες κατηγορίες που είπαν για μένα άδικοι οι πρώτοι μου κατηγοροί, και μετά για τις επόμενες και τους επόμενους κατηγορούς.

Γιατί πολλοί κατηγοροί μου ήρθαν σε σας και στα περασμένα χρόνια, χωρίς να λένε τίποτα το αληθινό, και τους οποίους εγώ φοβάμαι περισσότερο παρά αυτούς που βρίσκονται τώρα γύρω από τον Άνυτο, αν και αυτοί εδώ είναι αρκετά επικίνδυνοι με τον τρόπο τους. Αλλά εκείνοι, οι παλιοί, είναι φοβερότεροι, άνδρες, οι οποίοι αφού παρέλαβαν πολλούς από εσάς από παιδιά ακόμη, σας έπειθαν και με κατηγορούσαν χωρίς να λένε καμιά αλήθεια, ότι τάχα υπάρχει κάποιος Σωκράτης, σοφός άνδρας, που ασχολείται με τα ουράνια φαινόμενα και έχει ψάξει όλα όσα βρίσκονται κάτω από τη γη, και κάνει τα άδικοα λόγια να φαίνονται δίκαια.

Αυτοί, άνδρες Αθηναίοι, που έχουν διαδώσει αυτή τη φήμη, αυτοί είναι οι πιο φοβεροί μου κατηγοροί. Γιατί όσοι τους ακούνε νομίζουν ότι αυτοί που αναζητούν αυτά τα πράγματα δεν πιστεύουν ότι υπάρχουν θεοί. Έπειτα αυτοί οι κατηγοροί είναι πολλοί και με κατηγορούν επί πολλά χρόνια, και ακόμη αυτά τα έλεγαν σε σας όταν ήσασταν σε μια ηλικία που εύκολα τους πιστεύατε, επειδή πολλοί από εσάς ήσασταν παιδιά, και μάλιστα μερικοί μωρά. Και κατηγορούσαν έναν απόντα που δεν μπορούσε να απολογηθεί για καμιά κατηγορία. Το πιο παράλογο από όλα είναι ότι ούτε τα ονόματά τους δεν γνωρίζω να πω εκτός από κάποιον ποιητή κωμωδιών. Όσοι δε με έχουν διαβάλλει από φθόνο και σας έπειθαν, και όσοι έχοντας οι ίδιοι πεισθεί μετά έπειθαν κι άλλους, αυτοί είναι πολύ δύσκολο να αντιμετωπισθούν. Γιατί δεν μπορώ ούτε να φέρω εδώ κανέναν από αυτούς ούτε να τον ελέγξω αλλά πρέπει να απολογούμαι σαν να παλεύω με σκιές και να κάνω ερωτήσεις χωρίς να παίρνω απάντηση. Θεωρήστε λοιπόν κι εσείς, σαν δεδομένο, αυτό που λέω κι εγώ, ότι οι κατηγοροί μου είναι δυο ειδών, αυτοί που με κατηγορήσαν τώρα τελευταία, κι εκείνοι που με κατηγορούν από παλιά, για τους οποίους σας μίλησα πριν λίγο.

Και να καταλάβετε ότι για εκείνους πρώτα πρέπει να απολογηθώ, γιατί κι εσείς εκείνους είχατε ακούσει πρώτα να με κατηγορούν, και μάλιστα για πολύ περισσότερο καιρό, απ' ότι αυτοί εδώ οι πρόσφατοι. Ας είναι. Πρέπει λοιπόν, άνδρες Αθηναίοι, να απολογηθώ και να επιχειρήσω να εξαφανίσω την ψεύτικη κατηγορία που τόσο πολύ χρόνον ακούγατε για μένα, μέσα σε τόσο λίγο χρόνο που έχω στη διάθεσή μου.

Θα ήθελα λοιπόν να γίνει έτσι, αν το θεωρείτε σωστό και για σας και για μένα, και να απολογηθώ με επιτυχία. Ξέρω όμως ότι είναι δύσκολο και βλέπω αρκετά καλά γιατί. Ας γίνει όμως όπως θέλει ο θεός. Εγώ πρέπει να υπακούσω στο νόμο και να απολογηθώ. Ας εξετάσουμε λοιπόν από την αρχή ποια είναι η κατηγορία από την οποία ξεκίνησε η διαβολή

εναντίον μου, στην οποία πιστεύοντας ο Μέλητος έκανε αυτή την καταγγελία. Ας δούμε τι έλεγαν οι κατηγοροί μου εκείνοι. Πρέπει λοιπόν, σαν να ήταν αληθινοί κατηγοροί, να σας διαβάσω το κατηγορητήριό τους. *"Ο Σωκράτης είναι ένοχος και ερευνά ψάχνοντας αυτά που βρίσκονται κάτω από τη γη και στον ουρανό, επίσης κάνει τον άδικο λόγο να φαίνεται δίκαιος, και αυτά τα διδάσκει και σε άλλους"*.

Κάπως έτσι είναι. Γιατί αυτά βλέπετε και σεις οι ίδιοι στην κωμωδία του Αριστοφάνη, δηλαδή κάποιον Σωκράτη να περιφέρεται εκεί, να συζητά, να αεροβατεί και να φλυαρεί, πράγματα για τα οποία εγώ δεν έχω την παραμικρή ιδέα. Και δεν τα λέω αυτά για να υποτιμήσω την επιστήμη αυτή, αν κάποιος είναι σοφός σε τέτοια ζητήματα - ούτε βέβαια για να αποφύγω αυτές τις κατηγορίες του Μελήτου - αλλά επειδή εγώ, άνδρες Αθηναίοι, δεν έχω καμιά σχέση με αυτά.

Έχω για μάρτυρες τους περισσότερους από εσάς, και σας παρακαλώ να πληροφορήσετε ο ένας τον άλλον και να μιλήσουν όσοι με άκουσαν ποτέ να συζητάω. Και υπάρχουν πολλοί ανάμεσά σας τέτοιοι. Πείτε λοιπόν μεταξύ σας, αν κανείς από σας με άκουσε να συζητάω ποτέ, έστω και για λίγο, γι' αυτά τα θέματα. Και απ' αυτό θα καταλάβετε ότι τέτοιου είδους είναι και τα άλλα που λέει για μένα ο κόσμος. Τίποτα όμως από αυτά δεν είναι αλήθεια ούτε και αυτό αν το ακούσατε είναι αληθινό, ότι δηλαδή εγώ εκπαιδεύω ανθρώπους και παίρνω χρήματα γι' αυτή τη δουλειά.

Παρόλο που και αυτό μου φαίνεται ότι είναι καλό, αν δηλαδή κάποιος είναι ικανός να εκπαιδεύσει ανθρώπους, όπως ο Γοργίας, ο Λεοντίνο και ο Πρόδικος ο Κείος και ο Ιππίας ο Ηλείος. Γιατί ο καθένας από αυτούς άνδρες Αθηναίοι, μπορεί, πηγαίνοντας από πόλη σε πόλη, να πείθει τους νέους - οι οποίοι έχουν την δυνατότητα, χωρίς να πληρώσουν τίποτα να συναναστρέφονται οποιονδήποτε θέλουν από τους συμπολίτες τους - να αφήνουν τις παρέες τους για να συναναστρέφονται αυτούς, πληρώνοντας χρήματα, και να τους χρωστούν από πάνω και ευγνωμοσύνη.

Επίσης υπάρχει κι ένας άλλος άνδρας σοφός εδώ, από την Πάρο καταγόμενος, που έμαθα ότι βρίσκεται στην πόλη μας. Έτυχε κάποτε να συναντήσω κάποιον άνθρωπο που έχει πληρώσει στους σοφιστές πολύ περισσότερα χρήματα από όσα όλοι οι άλλοι μαζί, τον Καλλία του Ιππονίκου. Τον ρώτησα λοιπόν - επειδή έχει και δυο γιους - : "Καλλία, αν αντί για τους δυο γιους σου είχες δυο πουλάκια ή δυο μοσχαράκια, δεν θα ήταν δύσκολο να βρούμε σε ποιον να τα εμπιστευτούμε και ποιον να μισθώσουμε για να μεγαλώσουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Θα ήταν κάποιος εκπαιδευτής αλόγων ή κάποιος κτηματίας. Τώρα όμως που πρόκειται για ανθρώπους, σε ποιον πρόκειται να τους εμπιστευτείς; Ποιος είναι γνώστης αυτής της αρετής, που ταιριάζει στον άνθρωπο και στον πολίτη; Φαντάζομαι ότι θα έχεις σκεφτεί, αφού έχεις παιδιά. Υπάρχει κάποιος κατάλληλος ή όχι;

- Και βέβαια, μου είπε.

- Ποιος είναι, του είπα. Από πού κατάγεται; Και με πόσα χρήματα διδάσκει;

- Ο Εύηνος, απάντησε, Σωκράτη, από την Πάρο, με πέντε μνες.

Κι εγώ μακάρισα τον Εύηνο, αν όντως κατέχει αυτήν την τέχνη και διδάσκει τόσο καλά. Εγώ ο ίδιος θα υπερηφανευόμουν πολύ αν είχα δεξιότητες και γνώσεις τέτοιου είδους. Αλλά δεν έχω, άνδρες Αθηναίοι. Θα με ρωτούσε ίσως κάποιος από σας: "Μα Σωκράτη, εσύ με τι ασχολείσαι; Πως γεννήθηκαν αυτές οι κατηγορίες εναντίον σου; Γιατί βέβαια αν δεν σε απασχολούσαν πράγματα που δεν απασχολούν άλλους δεν θα δημιουργούσες τόση φήμη,

ούτε θα γινόταν τόσος λόγος για σένα, αν δεν έκανες πράγματα που οι πολλοί δεν τα κάνουν. Πες μας λοιπόν τι είναι αυτό, για να μην υποθέτουμε εμείς διάφορα πράγματα για σένα".

Μου φαίνεται ότι σωστά θα μιλούσε όποιος έλεγε αυτά, και θα προσπαθήσω κι εγώ να βρω τι είναι αυτό που δημιούργησε τη φήμη μου και τις εναντίον μου κατηγορίες. Ακούτε λοιπόν προσεκτικά. Ίσως φανεί σε μερικούς από εσάς ότι αστειεύομαι. Να ξέρετε καλά όμως ότι θα σας πω όλη την αλήθεια. *Εγώ λοιπόν, άνδρες Αθηναίοι, απέκτησα αυτό το όνομα απ' τη σοφία μου και μόνο. Και ποια είναι αυτή η σοφία; Αυτή που είναι, νομίζω, η ανθρώπινη σοφία. Πράγματι ίσως να την κατέχω αυτή τη σοφία. Ενώ αυτοί, για τους οποίους μιλούσα πριν λίγο, είναι σοφοί με μια σοφία ανώτερη από την ανθρώπινη, αλλιώς δεν ξέρω τι να πω.*

Γιατί εγώ δεν τη γνωρίζω αυτή τη σοφία, τη δική τους, και όποιος ισχυρίζεται το αντίθετο λέει ψέματα και το κάνει για να με διαβάσει. Και μην διαμαρτυρηθείτε με φωνές, άνδρες Αθηναίοι, αν σας φανεί ότι σας λέω κάτι υπερβολικό. Γιατί δεν είναι δικά μου τα λόγια που θα πω αλλά κάποιου πολύ αξιόπιστου. Γιατί της δικής μου σοφίας, αν έχω κάποια σοφία, όποια κι αν είναι, θα παρουσιάσω για μάρτυρα τον θεό των Δελφών. Γνωρίζετε βέβαια τον **Χαιρεφώντα**.

Αυτός ήταν παιδικός μου φίλος και ήταν και δικός σας φίλος, του λαού, και είχε εξοριστεί τότε μαζί σας, και ξαναγύρισε μαζί σας εδώ. Και ξέρετε βέβαια τι χαρακτηρισμό είχε ο Χαιρεφώντας, πόσο υπερβολικός ήταν σε ό,τι έκανε. *Κάποτε λοιπόν που πήγε στους Δελφούς, τόλμησε να ρωτήσει το μαντείο το εξής:* - γι' αυτό που θα πω μην βάλετε τις φωνές, άνδρες - *ρώτησε λοιπόν αν υπάρχει κάποιος σοφότερος από μένα. Απάντησε τότε η Πυθία ότι κανένας δεν είναι σοφότερος.* Και γι' αυτά τα πράγματα είναι μάρτυρας αυτός εδώ, ο αδελφός του, γιατί εκείνος έχει πεθάνει.

Προσέξτε τώρα γιατί σας τα λέω αυτά. Γιατί πρόκειται να σας εξηγήσω πως γεννήθηκε η ψεύτικη κατηγορία εναντίον μου. *Όταν τα άκουσα λοιπόν αυτά, σκέφτηκα έτσι: "Τι είναι αυτά που λέει ο θεός και τι να εννοεί; Γιατί εγώ ξέρω πως δεν είμαι καθόλου σοφός. Τι λέει λοιπόν πως είμαι πιο σοφός απ' όλους; Δεν μπορεί βέβαια να λέει ψέματα. Δεν είναι δυνατόν αυτό". Και για πολύν καιρό απορούσα τι ήθελε να πει. Πολύ αργότερα άρχισα να εξετάζω το ζήτημα με τον τρόπο που θα σας πω. Πήγα σε κάποιον απ' αυτούς που θεωρούνται σοφοί, γιατί ίσως εκεί θα μπορούσα να ελέγξω το μαντείο και να πω στον χρησμό: "Αυτός εδώ είναι σοφότερος από μένα, ενώ εσύ είπες ότι εγώ είμαι". Εξετάζοντάς τον λοιπόν σε βάθος αυτόν - δεν χρειάζεται να πω το όνομά του, - ήταν κάποιος από τους πολιτικούς - εξετάζοντάς τον λοιπόν και συζητώντας μαζί του, έπαθα το εξής, άνδρες Αθηναίοι: μου φάνηκε ότι αυτός ο άνδρας φαινόταν σοφός και σε πολλούς άλλους ανθρώπους και προπαντός στον εαυτό του, ενώ δεν ήταν. Και έπειτα προσπαθούσα να του αποδείξω ότι νόμιζε πως ήταν σοφός, ενώ δεν ήταν. Μ' αυτόν τον τρόπο όμως με αντιπάθησε και αυτός και πολλοί από τους παρόντες.*

Εγώ λοιπόν καθώς έφευγα σκεφτόμουν ότι: "Απ' αυτόν τον άνθρωπο εγώ είμαι σοφότερος. Γιατί, όπως φαίνεται, κανένας από τους δύο μας δεν γνωρίζει τίποτα σπουδαίο. Όμως αυτός νομίζει ότι γνωρίζει ενώ δεν γνωρίζει. Ενώ εγώ δεν γνωρίζω βέβαια τίποτα, αλλά ούτε και νομίζω ότι γνωρίζω. Φαίνεται ότι από εκείνον, γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, είμαι λίγο σοφότερος, γιατί εκείνα που δεν γνωρίζω δεν νομίζω ότι τα γνωρίζω. Μετά πήγα σε κάποιον άλλον, από εκείνους που θεωρούνται σοφότεροι απ' αυτόν, και κατάλαβα ότι συμβαίνει και μ' αυτόν ακριβώς το ίδιο. Έτσι με αντιπάθησε κι εκείνος και πολλοί άλλοι.

Μετά απ' αυτά συνέχισα να πηγαίνω και σε άλλους, παρ' όλο που ένιωθα - και λυπόμουν και φοβόμουν - πως γινόμουν μισητός, ωστόσο μου φαινόταν ότι ήταν αναγκαίο να προτιμήσω να ερευνήσω τα λόγια του θεού. Έπρεπε λοιπόν να πάω, εξετάζοντας τι θέλει να πει ο χρησμός, σε όλους που θεωρούνταν ότι γνωρίζουν κάτι.

Και μα τον κύνα, άνδρες Αθηναίοι, - γιατί πρέπει να σας πω την αλήθεια - να τι μου συνέβη: Οι πιο φημισμένοι μου φάνηκαν να ξέρουν σχεδόν τα λιγότερα, όταν τους εξέταζα σύμφωνα με τα λόγια του θεού, ενώ άλλοι, που φαίνονταν κατώτεροι, ήταν πιο συνετοί άνδρες. Πρέπει λοιπόν αυτή την περιπλάνησή μου να σας τη διηγηθώ, σαν άθλους που κατόρθωσα να πραγματοποιήσω, για να μην αφήσω ανεπιβεβαίωτο το χρησμό. Μετά λοιπόν από τους πολιτικούς, πήγα στους ποιητές, κι εκείνους των τραγωδιών κι εκείνους των διθυράμβων και τους άλλους, με σκοπό να πιάσω εδώ τον εαυτό μου να είμαι αμαθέστερος απ' αυτούς. Φέρνοντας λοιπόν μαζί μου εκείνα από τα ποιήματά τους που μου φαινόταν ότι τα έχουν δουλέψει περισσότερο, τους ζητούσα να μου εξηγήσουν τι λένε, για να μάθω ταυτόχρονα και κάτι απ' αυτούς. Ντρέπομαι λοιπόν να σας πω, άνδρες, την αλήθεια. Πρέπει όμως να σας την πω. Με λίγα λόγια, σχεδόν όλοι όσοι είναι παρόντες θα μπορούσαν να μιλήσουν καλύτερα για τα έργα τους απ' αυτούς τους ίδιους. Δεν άργησα να αντιληφθώ ότι και για τους ποιητές ισχύει αυτό εδώ, ότι δηλαδή δεν δημιουργούν με τη σοφία, αλλά με κάποιο φυσικό χάρισμα, με κάποια έμπνευση ανάλογη μ' εκείνη των μάντεων και των χρησμών.

Γιατί πράγματι αυτοί λένε πολλά και καλά, αλλά δεν γνωρίζουν τίποτα γι' αυτά που λένε. Αυτό μου φαίνεται ότι έχουν πάθει και οι ποιητές. Και ταυτόχρονα κατάλαβα ότι εξαιτίας του ποιητικού τους ταλέντου νομίζουν ότι και στα άλλα είναι οι πιο σοφοί από τους ανθρώπους, ενώ δεν είναι. Έφυγα λοιπόν και από εκεί με τη σκέψη ότι έχω το ίδιο πλεονέκτημα απέναντί τους, όπως και με τους πολιτικούς. Στο τέλος πήγα στους χειροτέχνες. Γιατί ήξερα ότι εγώ δεν γνωρίζω τίποτα, ήξερα όμως ότι αυτούς θα τους εύρισκα να γνωρίζουν πολλά και καλά. Και σ' αυτό δεν διαφεύστηκα, γιατί γνώριζαν αυτά που εγώ δεν γνώριζα και ως προς αυτά ήταν σοφότεροι από εμένα. Αλλά, άνδρες Αθηναίοι, μου φάνηκαν να έχουν το ίδιο ελάττωμα με τους ποιητές και οι καλοί καλλιτέχνες. Επειδή ασκούσε καλά την τέχνη του ο καθένας απ' αυτούς, νόμιζε ότι και στα άλλα είναι πάρα πολύ σοφός, και αυτό το σφάλμα τους σκίαζε κι εκείνη τη σοφία που πράγματι κατείχαν.

Έτσι λοιπόν κατέληξα να αναρωτιέμαι - για να δικαιώσω το χρησμό - τι από τα δύο θα προτιμούσα, να είμαι όπως είμαι, δηλαδή να μην είμαι ούτε σοφός με τη δικιά τους σοφία αλλά ούτε και αμαθής με τη δικιά τους αμάθεια, ή να είμαι και σοφός και αμαθής όπως εκείνοι. Απαντούσα λοιπόν και στον εαυτό μου και στον χρησμό ότι είναι καλύτερα να είμαι όπως είμαι. Από αυτήν τη συνήθεια, άνδρες Αθηναίοι, γεννήθηκαν πολλές έχθρες εναντίον μου και μάλιστα τόσο δυσάρεστες και βαριές, ώστε να γεννηθούν απ' αυτές πολλές συκοφαντίες και να μου βγει η φήμη ότι είμαι σοφός. Γιατί κάθε φορά που αποδεικνύω την άγνοια κάποιου, νομίζουν οι παρόντες ότι είμαι σοφός σ' αυτά που εκείνος δεν γνωρίζει. Όπως φαίνεται όμως, άνδρες, ο θεός μόνο είναι πράγματι σοφός και μ' αυτόν το χρησμό αυτό λέει, ότι η ανθρώπινη σοφία έχει μικρή αξία, ίσως και καμία. Και πιθανόν να υποδεικνύει τον Σωκράτη, και να χρησιμοποιεί το όνομά μου φέροντάς με για παράδειγμα, σα να ήθελε να πει: "Εκείνος από σας είναι, άνθρωποι, ο σοφότερος που, σαν το Σωκράτη, γνωρίζει ότι στην πραγματικότητα δεν μπορεί να είναι διόλου σοφός". Όλα αυτά λοιπόν εγώ ακόμα και τώρα τα στριφογυρίζω στο μυαλό μου, τα εξετάζω και τα ερευνώ, ακολουθώντας τα λόγια του θεού, κάθε φορά που νομίσω ότι κάποιος είναι σοφός, είτε συμπολίτης μας είτε ξένος. Και όταν έχω την αίσθηση ότι δεν είναι σοφός, βοηθώ τον θεό αποδεικνύοντάς το. Έτσι, όντας απασχολημένος μ' αυτό το έργο δεν ευκαιρώ ούτε για την πόλη να κάνω τίποτα αξιόλογο ούτε για την οικογένειά μου, αλλά βρίσκομαι σε φοβερή φτώχεια υπηρετώντας το θεό.

Εκτός από αυτά όμως οι νέοι που με ακολουθούν με τη θέλησή τους - και είναι εκείνοι που έχουν τον περισσότερο χρόνο διαθέσιμο, οι πιο πλούσιοι - ευχαριστιούνται να με ακούνε να εξετάζω τους ανθρώπους και πολλές φορές με μιμούνται κι αυτοί. Προσπαθούν έπειτα, να εξετάσουν και οι ίδιοι, άλλους. Και βρίσκουν, όπως φαίνεται, μεγάλη αφθονία από ανθρώπους που νομίζουν ότι γνωρίζουν κάτι, ενώ λίγα πράγματα μόνο γνωρίζουν ή ακόμα και τίποτα. Τότε όσοι εξετάζονται εξοργίζονται με εμένα αλλά όχι μ' εκείνους. Λένε μάλιστα ότι υπάρχει κάποιος άθλιος Σωκράτης που διαφθείρει τους νέους.

Και όταν τους ρωτάει κανείς τι κάνει και τι διδάσκει για να πετυχαίνει κάτι τέτοιο, δεν έχουν τι να απαντήσουν γιατί δεν το ξέρουν. Για να μη φανεί όμως ότι δεν έχουν τι να πουν, λένε ό,τι έχουν πρόχειρο εναντίον των φιλοσόφων γενικώς, "πως ερευνά ό,τι συμβαίνει στον ουρανό και κάτω από τη γη", "ότι δεν πιστεύει στους θεούς" και "ότι κάνει αυτό που είναι λάθος να φαίνεται για σωστό". Γιατί την αλήθεια νομίζω, δεν θα ήθελαν να πουν, ότι δηλαδή προσποιούνται ότι γνωρίζουν, ενώ τίποτα δεν γνωρίζουν. Καθώς είναι λοιπόν φιλόδοξοι και φανατικοί και πολλοί, και μιλάνε όλοι μαζί και πειστικά για μένα, έχουν γεμίσει τα αυτιά σας και από παλιά και τώρα συκοφαντώντας με άγρια. Απ' αυτούς είναι και ο Μέλητος και ο Άνυτος και ο Λύκων που μου επιτέθηκαν, ο Μέλητος οργιζόμενος για λογαριασμό των ποιητών, ο Άνυτος υπερασπιζόμενος τους πολιτικούς και ο Λύκων τους ρήτορες.

Ωστε, όπως έλεγα στην αρχή, θα απορούσα αν κατόρθωνα να βγάλω από το μυαλό σας σε τόσο λίγο χρόνο αυτές τις συκοφαντίες που έχουν συσσωρευτεί. Αυτή είναι, άνδρες Αθηναίοι, η αλήθεια, και σας τη λέω χωρίς να σας κρύψω τίποτα απολύτως και χωρίς να παραιτηθώ τίποτα. Παρ' όλο που ξέρω ότι για τον ίδιο λόγο σας γίνομαι μισητός. Αυτό άλλωστε είναι απόδειξη ότι λέω την αλήθεια και ότι από εδώ ξεκινούν οι συκοφαντίες και ότι αυτές είναι οι αιτίες τους.

Και είτε τώρα είτε άλλοτε να εξετάσετε αυτά, θα βρείτε ότι έτσι είναι. Για όσα λοιπόν με κατηγορούσαν οι πρώτοι μου κατηγοροί, αρκεί για σας αυτή μου η απολογία. **Στον Μέλητο τώρα, τον καλό και αφοσιωμένο στην πόλη, όπως λένε, και στους πρόσφατους κατηγορούς μου, θα προσπαθήσω να απολογηθώ. Πάλι λοιπόν, επειδή πρόκειται για διαφορετικούς κατηγορούς, ας ακούσουμε το κατηγορητήριό τους. Λέει λοιπόν περίπου τα εξής: Λένε ότι ο Σωκράτης είναι ένοχος επειδή διαφθείρει τους νέους και δεν πιστεύει στους θεούς της πόλης, αλλά σε άλλες καινούργιες θεότητες.**

Αυτή λοιπόν είναι η κατηγορία. Ας την εξετάσουμε λεπτομερώς. Λέει λοιπόν ότι είμαι ένοχος επειδή διαφθείρω τους νέους. Εγώ όμως, λέω, άνδρες Αθηναίοι, ότι είναι ένοχος ο Μέλητος, επειδή αστειεύεται σοβαρά, σέρνοντας με μεγάλη επιπολαιότητα ανθρώπους στα δικαστήρια, προσποιούμενος ότι ενδιαφέρεται και φροντίζει για πράγματα για τα οποία ποτέ δε νοιάστηκε. Και θα προσπαθήσω να σας αποδείξω ότι πράγματι έτσι είναι. Έλα λοιπόν, Μέλητε, και πες μας: Υπάρχει τίποτα άλλο που να σε ενδιαφέρει πιο πολύ από τη βελτίωση των νέων;

- Όχι βέβαια. Έλα λοιπόν, πες σ' αυτούς εδώ, ποιος τους κάνει καλύτερους; Γιατί είναι φανερό ότι το ξέρεις, αφού ενδιαφέρεσαι. Έχοντας βρει εκείνον που τους διαφθείρει, όπως λες, με φέρνεις εδώ ενώπιον των δικαστών και με κατηγορείς. Έλα, πες μας τώρα, ποιος τους κάνει καλύτερους. Φανέρωσέ τον σ' όσους μας ακούν.

Βλέπεις, Μέλητε, ότι σιωπάς, ότι δεν έχεις τι να πεις; Δεν νομίζεις ότι η σιωπή σου είναι ντροπή, ότι αποτελεί αρκική απόδειξη για τον ισχυρισμό μου, ότι δε νοιάζεσαι καθόλου γι' αυτό το ζήτημα; Αλλά πες μας, φίλε μου, ποιος κάνει τους νέους καλύτερους;

- Οι νόμοι.

- Μα δεν ρωτάω αυτό, αγαπητέ μου, αλλά ποιος άνθρωπος, ο οποίος βέβαια θα έχει πρώτα μάθει και τους νόμους.

- Αυτοί, Σωκράτη, οι δικαστές.

- Τι λες, Μέλητε; Αυτοί εδώ είναι ικανοί να μορφώνουν τους νέους και να τους κάνουν καλύτερους;

- Ασφαλώς.

- Όλοι γενικά ή μόνο μερικοί απ' αυτούς;

- Όλοι γενικά.

- Καλά τα λες, μα την Ήρα. Μεγάλη έχουμε αφθονία από ωφέλιμους ανθρώπους. Και αυτοί εδώ οι ακροατές τους κάνουν καλύτερους ή όχι;

- Και αυτοί.

- Και οι βουλευτές;

- Και οι βουλευτές.

- Μήπως τότε, Μέλητε, τα μέλη της εκκλησίας του δήμου, οι εκκλησιαστές, διαφθείρουν τους νεότερους; Ή κι εκείνοι, όλοι γενικά, τους κάνουν καλύτερους;

- Κι εκείνοι.

- Όλοι λοιπόν, όπως φαίνεται, οι Αθηναίοι τους κάνουν καλούς και άξιους εκτός από μένα, και μόνον εγώ τους διαφθείρω. Έτσι λες;

- Έτσι ακριβώς.

- Πόσο δυστυχισμένο με θεωρείς! Απάντησέ μου όμως: νομίζεις ότι και με τα άλογα συμβαίνει το ίδιο ; Όλοι οι άνθρωποι μπορούν να τα κάνουν καλύτερα, και μόνο ένας είναι που τα χαλάει;

Ή συμβαίνει εντελώς το αντίθετο, και μόνο ένας μπορεί να τα κάνει καλύτερα, ή πολύ λίγοι μόνο, οι ιπποκόμοι; Ενώ οι άλλοι, οι πολλοί, όταν ασχολούνται με άλογα και τα χρησιμοποιούν, τα χαλάνε; Δεν ισχύει αυτό, Μέλητε, και για τα άλογα και για όλα τα άλλα ζώα; Ισχύει, είτε το παραδεχτείτε εσύ κι ο Άνυτος είτε όχι. Θα ήταν λοιπόν πολύ ευτυχισμένοι οι νέοι αν ένας μόνο τους διέφθειρε και όλοι οι άλλοι τους ωφελούσαν.

Αλλά όμως, Μέλητε, είναι ολοφάνερο πως ποτέ δεν φρόντισες για τους νέους και απέδειξες καθαρά την αμέλειά σου, ότι ποτέ δεν ενδιαφέρθηκες για τα πράγματα για τα οποία με κατηγορείς. Πες μας ακόμα, στο όνομα του Δία, Μέλητε, τι είναι καλύτερο, να ζεις ανάμεσα σε καλούς πολίτες ή σε κακούς; Έλα φίλε μου, απάντησε. Δεν σε ρωτάω τίποτα δύσκολο. Οι κακοί δεν βλάπτουν πάντοτε εκείνους που βρίσκονται κοντά τους, και οι καλοί δεν τους ωφελούν;

- Ασφαλώς.

- Υπάρχει λοιπόν κανένας που θα ήθελε να βλάπτεται από τους δικούς του, και όχι να ωφελείται; Απάντησε, αγαπητέ μου. Ο νόμος προστάζει να απαντήσεις. Υπάρχει κανένας που θα ήθελε να βλάπτεται;

- Όχι βέβαια.

- Έλα λοιπόν, πες μας, με κατηγορείς εδώ ότι διαφθείρω τους νέους και τους κάνω κακούς; Γίνεται αυτό με τη θέλησή μου ή χωρίς τη θέλησή μου;

- Με τη θέλησή σου βέβαια.

- Τι είναι αυτά που λες, Μέλητε; Είσαι τόσο σοφότερος εσύ από μένα, παρ' όλο που είσαι τόσο νεότερός μου, ώστε ενώ ξέρεις ότι οι κακοί βλάπτουν πάντοτε εκείνους που βρίσκονται κοντά τους και οι καλοί τους ωφελούν, λες ότι εγώ έχω φτάσει σε τέτοιο σημείο αμάθειας που με το να μην με ενδιαφέρει αν κάνω κάποιον από τους γύρω μου να γίνει κακός, μπαίνω κι εγώ ο ίδιος στον κίνδυνο να μου κάνει κάτι κακό; Και αυτό το τόσο μεγάλο κακό το κάνω, όπως λες, με τη θέλησή μου; Δεν με πείθεις γι' αυτό, Μέλητε, και θα ρρώ πως κανέναν άλλον δεν πείθεις. Αλλά ή δεν τους διαφθείρω, ή, αν τους διαφθείρω, το κάνω χωρίς να το θέλω. Πάντως εσύ και στις δύο περιπτώσεις λες ψέματα.

Αν όμως τους διαφθείρω χωρίς τη θέλησή μου, για τέτοια αθέλητα σφάλματα ο νόμος δεν ορίζει να με φέρεις στο δικαστήριο, αλλά να με πάρεις ιδιαιτέρως, και να με συμβουλεύσεις και να με νουθετήσεις. Γιατί είναι φανερό ότι, αφού το καταλάβω, θα πάψω να κάνω ό,τι έκανα ακούσια. Εσύ όμως απέφυγες να το κάνεις αυτό και δεν θέλησες να έρθεις να με βρεις και να με νουθετήσεις. Και με φέρνεις σ' αυτό το δικαστήριο, όπου ο νόμος ορίζει να φέρνουν εκείνους που χρειάζονται τιμωρία και όχι εκείνους που χρειάζονται νουθεσία. Αλλά, άνδρες Αθηναίοι, είναι πια φανερό εκείνο που ήδη έλεγα, ότι δηλαδή ο Μέλητος δε νοιάστηκε ποτέ στο ελάχιστο γι' αυτά. Όμως πες μας: Με ποιον τρόπο Μέλητε, λες ότι διαφθείρω τους νεότερους; Όπως φαίνεται και από την καταγγελία σου, διδάσκοντάς τους να μην πιστεύουν στους θεούς που πιστεύει η πόλη, αλλά σε άλλους καινούργιους δαίμονες; Δεν λες ότι διδάσκοντας αυτά τους διαφθείρω;

- Ακριβώς αυτά λέω.

- Στο όνομα λοιπόν αυτών των θεών για τους οποίους γίνεται τώρα λόγος, Μέλητε, εξήγησέ μας με μεγαλύτερη σαφήνεια και σε μένα και σ' αυτούς εδώ τους άνδρες, γιατί εγώ δεν καταλαβαίνω τι ακριβώς θέλεις να πεις. Λες ότι διδάσκω να πιστεύουν ότι υπάρχουν μερικοί θεοί - άρα και εγώ πιστεύω ότι υπάρχουν θεοί και δεν είμαι εντελώς άθεος και δεν μπορώ να κατηγορηθώ γι' αυτό - αλλά ότι δεν είναι αυτοί της πόλης, αλλά άλλοι, και γι' αυτό ακριβώς με κατηγορείς, επειδή είναι άλλοι; Ή ισχυρίζεσαι ότι δεν έχω πίστη στους θεούς, πράγμα που διδάσκω και στους άλλους;

- Ακριβώς, λέω ότι δεν πιστεύεις καθόλου στους θεούς.

- Καλέ μου Μέλητε, πως τα λες αυτά;

Δεν πιστεύω λοιπόν ούτε για τον ήλιο ούτε για τη σελήνη ότι είναι θεοί, όπως οι άλλοι άνθρωποι;

- Μα τον Δία, άνδρες δικαστές, για τον ήλιο λείπει ότι είναι πέτρα και για τη σελήνη ότι είναι γη.

- Τον Αναξαγόρα νομίζεις ότι κατηγορείς, αγαπητέ μου Μέλητε. Και τόσο μικρή ιδέα έχεις γι' αυτούς εδώ, τους θεωρείς τόσο αγράμματους, ώστε να μη γνωρίζουν ότι τα βιβλία του Αναξαγόρα του Κλαζομένιου είναι γεμάτα από τέτοια λόγια; Από εμένα θα τα μάθαιναν αυτά οι νέοι, ενώ θα μπορούσαν, όποτε ήθελαν, να αγοράσουν τα βιβλία αυτά από την ορχήστρα του θεάτρου με μια δραχμή, και να κοροϊδεύουν το Σωκράτη, αν υποστηρίζει ότι είναι δικά του, πράγματα μάλιστα τόσο περιεργα. Αλλά, στο όνομα του Δία, έτσι σου φαίνομαι; Ότι δεν πιστεύω σε κανένα θεό;

- Όχι, μα το Δία, σε κανέναν απολύτως.

- Ούτε τον εαυτό σου, Μέλητε, μου φαίνεται ότι δεν πιστεύεις πια. Αυτός εδώ μου φαίνεται, άνδρες Αθηναίοι, ότι σας περιφρονεί πολύ και ότι είναι τελείως αναίσχυντος, και ότι έκανε αυτή την καταγγελία από αλαζονεία και αναισχυντία και νεανική επιπολαιότητα. Φαίνεται σα να έχει φτιάξει ένα γρίφο για να με δοκιμάσει:

"Θα καταλάβει άραγε ο Σωκράτης ο σοφός ότι αστειεύομαι και ότι αντιφάσκω ή θα τον εξαπατήσω και αυτόν και τους άλλους που με ακούνε;" Γιατί νομίζω πως είναι φανερό ότι ο ίδιος αντιφάσκει στην καταγγελία του και είναι σαν να έλεγε: "Ο Σωκράτης είναι ένοχος επειδή δεν πιστεύει στους θεούς, πιστεύοντας όμως στους θεούς". Μα είναι αστείο. Εξετάστε κι εσείς μαζί μου, άνδρες, πως αντιλαμβάνομαι αυτά που λέει. Κι εσύ απάντησέ μας, Μέλητε. Όσο για σας, θυμηθείτε αυτό που σας ζήτησα από την αρχή, και μη διαμαρτύρεσθε όταν μιλάω με το συνηθισμένο μου τρόπο.

Είναι κανένας, Μέλητε, από τους ανθρώπους που να πιστεύει ότι υπάρχουν ανθρώπινα πράγματα και να μην πιστεύει ότι υπάρχουν άνθρωποι; Ας μου απαντήσει, άνδρες, και ας μη διαμαρτύρεται λέγοντας άλλα αντί άλλων. Είναι κανένας που να μην πιστεύει ότι υπάρχουν άλογα, αλλά να πιστεύει ότι υπάρχει ιππασία; Ή που ενώ δεν πιστεύει ότι υπάρχουν αυλητές, πιστεύει ότι υπάρχει αυλητική τέχνη; Δεν είναι δυνατόν αυτό, φίλε μου. Κι αν εσύ δεν θέλεις να απαντήσεις, στο λέω εγώ, και σ' εσένα και σ' αυτούς εδώ. Απάντησέ μου όμως τουλάχιστον σ' αυτό που σε ρωτάω τώρα: είναι κανείς που να πιστεύει στη δύναμη των θεοτήτων και να μην πιστεύει ότι υπάρχουν θεότητες;

- Δεν είναι δυνατόν αυτό.

- Με βοηθάς απαντώντας έτσι, έστω και με το ζόρι, επειδή αναγκάζεσαι απ' αυτούς εδώ να το κάνεις. Λες λοιπόν ότι και πιστεύω στη δύναμη των θεοτήτων, και διδάσκω ότι υπάρχουν, είτε πρόκειται για καινούργιες είτε για παλιές, αλλά πάντως πιστεύω στη δύναμη των θεοτήτων, σύμφωνα με τα λόγια σου, και μάλιστα αυτό το αναφέρεις και στην ένορκη καταγγελία σου. Αλλά αν πιστεύω στη δύναμή τους, είναι απολύτως αναγκαίο να πιστεύω ότι υπάρχουν θεότητες. Δεν είναι έτσι; Ασφαλώς. Σε βάζω να συμφωνείς μαζί μου, επειδή δεν απαντάς. Τις θεότητες λοιπόν δεν τις θεωρούμε είτε θεούς είτε παιδιά των θεών; Συμφωνείς ή όχι;

- Βέβαια.

- Αν λοιπόν πιστεύω στις θεότητες, όπως λες εσύ, αν μεν είναι κάποιοι θεοί οι δαίμονες, τότε δεν ισχύει ο ισχυρισμός μου, ότι μιλάς με γρίφους και μας κοροϊδεύεις; Γιατί λες ότι εγώ δεν πιστεύω στους θεούς αλλά ταυτόχρονα και ότι πιστεύω, εφόσον πιστεύω στις θεότητες. Αν

πάλι οι θεότητες είναι παιδιά θεών, είτε νόθα είτε από νύμφες είτε από άλλες μητέρες, όπως λένε, ποιος από τους ανθρώπους θα πίστευε ότι ενώ υπάρχουν παιδιά των θεών, δεν υπάρχουν θεοί;

Το ίδιο παράλογο θα ήταν να πίστευε κανείς ότι υπάρχουν παιδιά των αλόγων και των γαϊδουριών, τα μουλάρια, αλλά να μην πίστευε ότι υπάρχουν άλογα και γαϊδούρια. Όχι, Μέλητε, δεν είναι δυνατόν να τα έγγραφες αυτά στην καταγγελία σου για άλλο λόγο παρά μόνο γιατί δεν έβρισκες κανένα αληθινό αδίκημα για να με κατηγορήσεις. Αλλά δεν υπάρχει κανένας τρόπος να πείσεις κάποιον άνθρωπο, ακόμα κι αν έχει ελάχιστη νοημοσύνη, ότι μπορεί κάποιος που πιστεύει στη δύναμη των θεοτήτων να μην πιστεύει στη δύναμη των θεών, ή το αντίθετο, ότι μπορεί κάποιος που δεν πιστεύει σε θεότητες να πιστεύει είτε στους θεούς είτε στους ήρωες.

Αλλά, άνδρες Αθηναίοι, νομίζω ότι δεν χρειάζεται να αποδείξω με περισσότερα επιχειρήματα ότι δεν ευσταθεί η κατηγορία του Μέλητου. Αρχούν αυτά που είπα. Εκείνο όμως που έλεγα προηγουμένως, ότι προκάλεσα τη μεγάλη εχθρότητα πολλών ανθρώπων, είναι απολύτως αληθινό. **Και αυτό είναι που θα με καταστρέψει, αν με καταστρέψει: δεν θα είναι ούτε ο Μέλητος ούτε ο Άνυτος, αλλά οι συκοφαντίες και ο φθόνος των πολλών.** Αυτά στ' αλήθεια κατέστρεψαν και νομίζω θα καταστρέψουν στο μέλλον πολλούς άλλους δίκαιους ανθρώπους.

Γιατί δεν πιστεύω ότι θα σταματήσει σ' εμένα το κακό.

Θα μπορούσε όμως να πει κανείς: "*Δεν ντρέπεσαι, Σωκράτη, που έχεις κάνει τέτοια πράγματα ώστε τώρα να κινδυνεύεις να πεθάνεις;*" Κι εγώ τότε θα του έδινα τη σωστή απάντηση, λέγοντας ότι: "*Κάνεις λάθος, άνθρωπε, αν νομίζεις πως ένας άνδρας που θέλει να ωφελήσει έστω και λίγο τους άλλους πρέπει να υπολογίζει τον κίνδυνο αν θα ζήσει ή αν θα πεθάνει. Ενώ το μόνο που πρέπει να σκέφτεται, όταν ενεργεί, είναι αν ενεργεί δίκαια ή άδικα και αν η συμπεριφορά του είναι καλού ή κακού ανθρώπου.*"

Γιατί τότε θα ήταν ανάξιοι, σύμφωνα με τα λεγόμενά σου, όσοι από τους ημίθεους σκοτώθηκαν στην Τροία, και όλοι οι άλλοι, και ο γιος της Θέτιδας. Αυτός τόσο πολύ περιφρονούσε τον κίνδυνο, μπροστά στο ενδεχόμενο να ντροπιαστεί, ώστε, όταν του είπε η μητέρα του, που ήταν θεά, τότε που ήθελε να σκοτώσει τον Έκτορα, τα εξής παρακάτω - αν θυμάμαι καλά - λόγια: "Παιδί μου, αν εκδικηθείς το φόνο του φίλου σου του Πατρόκλου και σκοτώσεις τον Έκτορα, θα πεθάνεις κι εσύ. Γιατί αμέσως μετά τον Έκτορα θα έρθει και το δικό σου τέλος", εκείνος - ενώ τα άκουσε αυτά - αδιαφόρησε για τον θάνατο και τον κίνδυνο, και πιο πολύ φοβήθηκε να ζήσει σαν δειλός που εκδίκηση δεν παίρνει για τους φίλους του.

"Ας πεθάνω αμέσως, είπε, φτάνει να τιμωρήσω εκείνον που έφταιξε και να μη μένω πια εδώ ντροπιασμένος, κοντά στα καμπυλόπρυμνα καράβια, βάρους της γης". Νομίζεις ότι νοιάστηκε αυτός για τον θάνατο και τον κίνδυνο; Και πράγματι, άνδρες Αθηναίοι, έτσι είναι. **Εκεί που θα ταχθεί κανείς, είτε από μόνος του, επειδή πιστεύει ότι πράττει το καλύτερο, είτε από κάποιον άρχοντα, εκεί οφείλει, θαρρώ, να παραμεινει, διακινδυνεύοντας και χωρίς να λογαριάζει ούτε θάνατο ούτε τίποτα άλλο, μπροστά στην ατίμωση. Θα είχα λοιπόν κάνει πολύ άσχημα, άνδρες Αθηναίοι, αν όταν με διέταξαν οι άρχοντες που εσείς εκλέξατε, να πολεμήσω στην Ποτίδαια, στην Αμφίπολη, στο Δήλιο, έμενα τότε στο καθήκον που μου όριζαν, όπως και οι άλλοι, και έβαζα σε κίνδυνο τη ζωή μου, και όταν μου όριζε ο θεός - κατά τη δική μου πάντα αντίληψη - ότι πρέπει να ζω φιλοσοφώντας και εξετάζοντας τον εαυτό μου και τους άλλους, να φοβόμουν είτε το θάνατο είτε οτιδήποτε άλλο, και να εγκατέλειπα τη θέση μου**

Θα ήταν φοβερό, και πράγματι τότε θα ήταν δίκαιο να με φέρει κανείς στο δικαστήριο με την κατηγορία ότι δεν πιστεύω στους θεούς και ότι δεν υπακούω στον χρησμό, και ότι φοβάμαι τον θάνατο και ότι νομίζω πως είμαι σοφός ενώ δεν είμαι. Γιατί το να φοβάται κανείς τον θάνατο, άνδρες, δεν είναι τίποτα άλλο από το να νομίζει κανείς ότι είναι σοφός χωρίς να είναι. Να νομίζει ότι γνωρίζει αυτά που δε γνωρίζει. Γιατί κανείς δεν γνωρίζει τον θάνατο, ούτε αν συμβαίνει να είναι το μεγαλύτερο αγαθό για τον άνθρωπο, κι όμως τον φοβούνται σα να ξέρουν καλά ότι είναι το μεγαλύτερο κακό.

Και δεν είναι αμάθεια αυτό επονείδιστη, το να νομίζει κανείς ότι γνωρίζει εκείνα που δεν γνωρίζει; Εγώ όμως, άνδρες, σ' αυτό ακριβώς διαφέρω ίσως από τους περισσότερους και αν λέω ότι είμαι σε κάτι σοφότερος από κάποιον άλλον είναι σ' αυτό το σημείο, ότι μη γνωρίζοντας αρκετά για τον Άδη, παραδέχομαι την άγνοιά μου. Γνωρίζω όμως ότι είναι κακό και ντροπή να βλάπτει κανείς έναν καλύτερο και να μην υπακούει σ' αυτόν, είτε θεός είναι είτε άνθρωπος. Έτσι λοιπόν ποτέ δεν θα φοβηθώ και δεν θα αποφύγω να κάνω κάτι, διαπράττοντας κακές πράξεις που γνωρίζω ότι είναι κακές, για να επιτύχω άλλες που δεν γνωρίζω αν είναι πράγματι καλές.

Ωστε ακόμα κι αν με αφήνате τώρα ελεύθερο, μη πιστεύοντας στον Άνυτο, ο οποίος σας είπε ότι είτε από την αρχή δεν έπρεπε καθόλου να δικαστώ, ή, αφού δικάζομαι, δεν είναι δυνατόν να μη με καταδικάσετε σε θάνατο. Γιατί, πρόσθεσε, αν γλιτώσει, οι γιοι σας, που ήδη κάνουν ό,τι τους διδάσκει ο Σωκράτης, θα καταστραφούν όλοι εντελώς. Αν λοιπόν, παρ' όλα αυτά, μου λέγατε: "Σωκράτη, εμείς δεν θα πιστέψουμε τον Άνυτο και θα σε αφήσουμε ελεύθερο, με τον εξής όμως όρο, ότι δεν θα περνάς πια την ώρα σου εξετάζοντας έτσι τους ανθρώπους και φιλοσοφώντας. Κι αν πιαστείς να το κάνεις αυτό το πράγμα, θα πεθάνεις". Αν λοιπόν, όπως είπα, μ' αυτόν τον όρο μ' αφήνате ελεύθερο, θα σας έλεγα ότι: "Εγώ, άνδρες Αθηναίοι, σας εκτιμώ και σας αγαπώ, αλλά θα υπακούσω στον θεό κι όχι σε σας, και όσο αναπνέω και μπορώ, δεν θα πάψω να φιλοσοφώ και να σας συμβουλεύω και να νουθετώ οποιονδήποτε από σας τυχαίνει κάθε φορά να συναντώ, λέγοντάς του αυτά ακριβώς που συνήθιζα να λέω, ότι: "Πως εσύ, αγαπητέ μου, όντας Αθηναίος πολίτης της πιο μεγάλης και της πιο φημισμένης για τη σοφία της και τη δύναμή της πόλης, δεν ντρέπεσαι να φροντίζεις για τα χρήματα, πως θα αποκτήσεις περισσότερα, και για τη δόξα και τις τιμές, και να μην ενδιαφέρεσαι ούτε να νοιάζεσαι για τη φρόνηση και την αλήθεια και την ψυχή σου;" Και αν κάποιος από σας αμφισβητεί τα λόγια μου και πει ότι φροντίζει και γι' αυτά, δεν θα τον αφήσω αμέσως ούτε θα φύγω, αλλά θα του υποβάλλω ερωτήσεις και θα τον εξετάσω και θα τον ελέγξω, και αν μου φανεί ότι δεν κατέχει την αρετή, παρ' όλο που ισχυρίζεται το αντίθετο, θα τον επιπλήξω που νοιάζεται τόσο λίγο για τα πιο σημαντικά και τόσο πολύ για τα πιο ασήμαντα. Αυτά θα τα κάνω σε όποιον τύχει να συναντήσω, είτε είναι νεότερος είτε μεγαλύτερος, είτε ξένος είτε συμπολίτης μας, και κυρίως στους συμπολίτες μας, που είναι πιο δικοί μου. Γιατί αυτά με προστάζει ο θεός καταλάβετε το καλά. Και εγώ πιστεύω ότι μέχρι τώρα δεν έχει υπάρξει μεγαλύτερο αγαθό για σας και για την πόλη από αυτήν την υπηρεσία μου που προσφέρω στον θεό. Γιατί περιφέρομαι μη κάνοντας τίποτα άλλο από το να πείθω τους νεότερους και τους πιο ηλικιωμένους ανάμεσά σας να μην φροντίζουν ούτε για τα σώματά τους ούτε για τα χρήματά τους με τόσο πάθος, παρὰ μόνο για την ψυχή τους, πως θα γίνει καλύτερη, λέγοντας τους ότι η αρετή δεν γίνεται από τα χρήματα, αλλά τα χρήματα και όλα τα άλλα ανθρώπινα αγαθά, και τα ιδιωτικά και τα δημόσια, από την αρετή. Αν τα λόγια μου αυτά διαφθείρουν τους νέους, τότε είναι βλαβερά. Κι αν κάποιος ισχυρίζεται ότι εγώ άλλα λέω και όχι ό,τι σας είπα, δεν λέει την αλήθεια. Ως προς αυτά, θα έλεγα, άνδρες Αθηναίοι, ή να ακούσετε τον Άνυτο ή να μην τον ακούσετε, και ή να μ' αφήσετε ελεύθερο ή να μη μ' αφήσετε, γιατί εγώ δεν πρόκειται να αλλάξω σε ό,τι κάνω, ακόμα κι αν πρόκειται να πεθάνω πολλές φορές.

Μη διαμαρτύρεσθε, άνδρες Αθηναίοι, κάντε ό,τι σας παρακάλεσα. Μην διαμαρτύρεσθε για ό,τι λέω, αλλά ακούτε. Γιατί πιστεύω ότι ακούγοντάς με θα ωφεληθείτε. Γι' αυτά τα άλλα που πρόκειται να σας πω θα βάλετε ίσως τις φωνές, αλλά να μην το κάνετε. Να ξέρετε καλά όμως, ότι αν με θανατώσετε, και είμαι πράγματι αυτός που λέω εγώ, δεν θα βλάψετε τόσο εμένα όσο θα βλάψετε τους εαυτούς σας. Γιατί εμένα σε τίποτε δεν μπορούν να με βλάψουν ούτε ο Μέλητος ούτε ο Άνυτος. Δεν θα είχαν τη δυνατότητα, γιατί πιστεύω ότι δεν γίνεται ο χειρότερος άνθρωπος να βλάψει έναν καλύτερο.

Θα μπορούσε βέβαια να με σκοτώσει ίσως ή να με εξορίσει ή και να μου στερήσει τα πολιτικά μου δικαιώματα. Αυτά τα πράγματα ίσως αυτός ή κάποιος άλλος να τα θεωρεί μεγάλο κακό. Όχι όμως εγώ. Θεωρώ πολύ χειρότερο να κάνει κανείς ό,τι κάνει αυτός τώρα, προσπαθώντας να σκοτώσει άδικα έναν άνθρωπο. Τώρα λοιπόν, άνδρες Αθηναίοι, δεν απολογούμαι καθόλου για χάρη του εαυτού μου, όπως θα νόμιζε κανείς, αλλά για χάρη σας, για να μην αμαρτήσετε προς τον θεό, καταδικάζοντάς με, περιφρονώντας αυτό που σας έδωσε.

Γιατί αν με σκοτώσετε, άλλον σαν κι εμένα δεν θα βρείτε - για να το πω απλά αλλά κι αστεία - που να τον έχει ορίσει ο θεός να βρίσκεται κοντά στην πόλη, η οποία λόγω μεγέθους μοιάζει νωθρό μεγάλο άλογο ράτσας και χρειάζεται αλογόμυγα να την ξυπνάει. Νομίζω ότι σαν τέτοια με έχει βάλει στην πόλη ο θεός, να μη σταματώ όλη τη μέρα να σας ξυπνώ, να σας πείθω και τον καθένα χωριστά να επικρίνω τριγυρίζοντας παντού.

Δεν θα βρεθεί λοιπόν εύκολα άλλος τέτοιος για σας, άνδρες, και αν με πιστεύετε, πρέπει να με αθώωσετε. Ίσως όμως να βαρεθείτε γρήγορα, όπως όσοι ξυπνάνε νυσταγμένοι, και, έχοντας πειστεί από τον Άνυτο, με ένα χτύπημα να με σκοτώσετε εύκολα. Και έπειτα θα περάσετε την υπόλοιπη ζωή σας κοιμώμενοι, αν δεν σας φροντίσει ο θεός και δεν σας στείλει κάποιον άλλον. Το ότι πράγματι εγώ είμαι εκείνος που έδωσε ο θεός στην πόλη γι' αυτόν τον σκοπό, μπορείτε να το καταλάβετε εύκολα: γιατί δεν φαίνεται ανθρώπινο να έχω παραμελήσει όλες τις υποθέσεις μου και να ανέχομαι να είναι τόσα χρόνια παραμελημένοι οι δικοί μου, για να φροντίζω εσάς, πλησιάζοντας τον καθένα χωριστά, σαν να ήμουν πατέρας σας ή μεγαλύτερος αδελφός σας, για να σας πείθω να ασχοληθείτε με την αρετή. Αν βέβαια είχα κάποιο όφελος απ' αυτό και σας παρακινούσα να το κάνετε παίρνοντας αμοιβή, θα είχα κάποιο λόγο να το κάνω. Τώρα όμως, βλέπετε οι ίδιοι, ότι οι κατήγοροι, ενώ για όλα τα άλλα τόσο αναισχυντα με κατηγορούν, γι' αυτό δεν τόλμησαν να με κατηγορήσουν και να βρουν κάποιον μάρτυρα, πως εγώ είτε πήρα ποτέ αμοιβή είτε ζήτησα.

Κι αυτό γιατί, όπως νομίζω, διαθέτω έναν αρκετά αξιόπιστο μάρτυρα, την φτώχεια μου. Ίσως λοιπόν να σας φαίνεται παράξενο που, ενώ τριγυρνώντας ανάμεσά σας σας συμβουλεύω ιδιαιτέρως και μιλώ για πολλά πράγματα, δημόσια δεν τολμώ να ανεβώ στο βήμα και μιλώντας στο πλήθος να συμβουλευσω την πόλη. Αιτία αυτού του πράγματος είναι εκείνο που πολλές φορές ήδη και σε πολλά μέρη με έχετε ακούσει να λέω, ότι υπάρχει μέσα μου κάτι θεϊκό και δαιμόνιο, μια φωνή, αυτό το έγραψε και στην καταγγελία του διακωμωδώντας το ο Μέλητος.

Σε μένα λοιπόν αυτό άρχισε να υπάρχει από τότε που ήμουν παιδί, είναι μια φωνή που ακούω, η οποία, όποτε την ακούω, πάντοτε με αποτρέπει από κάτι που πρόκειται να κάνω, και ποτέ δεν με προτρέπει σε τίποτα. Αυτή είναι που με εμποδίζει να ασχοληθώ με την πολιτική. Και μου φαίνεται ότι κάνει πάρα πολύ καλά που με εμποδίζει. Γιατί να το ξέρετε καλά, άνδρες Αθηναίοι. Αν εγώ από παλιά είχα επιχειρήσει να ασχοληθώ με την πολιτική, από παλιά θα είχα αφανισθεί και ούτε εσάς θα είχα ωφελήσει σε τίποτα ούτε τον εαυτό μου.

Και μη μου θυμώνετε που λέω την αλήθεια. Γιατί δεν υπάρχει άνθρωπος που να μπορεί να διασωθεί, είτε από σας είτε από οποιοδήποτε άλλο πλήθος, όταν εναντιώνεται με ειλικρίνεια και εμποδίζει να γίνονται στην πόλη πολλά άδικα πράγματα και παράνομα. Αλλά είναι αναγκαίο εκείνος που πράγματι μάχεται για το δίκαιο, αν πρέπει να διασωθεί για λίγο χρονικό διάστημα, να παραιτείται ιδιώτης και να μην συμμετέχει στη δημόσια ζωή. Και θα σας δώσω μεγάλες αποδείξεις γι' αυτό, όχι λόγια, αλλά εκείνα που εσείς εκτιμάτε περισσότερο, έργα. Ακούστε λοιπόν αυτά που μου συνέβησαν, για να δείτε ότι δεν υποχωρώ σε τίποτα που να είναι αντίθετο στο δίκαιο από το φόβο του θανάτου, ακόμα κι αν μη υποχωρώντας θα πέθαινα. Θα σας μιλήσω και με λόγια κοινά και με τη γλώσσα των δικαστηρίων, αλλά θα σας πω την αλήθεια. Εγώ λοιπόν, άνδρες Αθηναίοι, δεν κατέλαβα ποτέ κανένα άλλο αξίωμα στην πόλη, διετέλεσα όμως κάποτε βουλευτής και έτυχε να προτανεύει η δική μας η φυλή, η Αντιοχίς, τότε που εσείς, τους δέκα στρατηγούς που δεν μάζεψαν τους ναυαγούς μετά τη ναυμαχία, θέλατε να τους δικάσετε όλους μαζί, παράνομα, όπως αργότερα το καταλάβατε όλοι σας. Τότε, μόνος από όλους τους προτάχνεις σας εναντιώθηκα, υποστηρίζοντας ότι δεν πρέπει να κάνετε τίποτα αντίθετο προς τους νόμους, και ψήφισα ενάντια στη θέλησή σας. Και ενώ ήταν έτοιμοι οι ρήτορες να με καταγγείλουν και να στείλουν να με συλλάβουν, και εσείς τους παροτρύνατε με φωνές, έκρινα ότι είναι προτιμότερο να διακινδυνεύσω όντας με την πλευρά του νόμου και του δικαίου, παρά να είμαι με το μέρος το δικό σας, που δεν σιεφτόσαστε δίκαια, από φόβο μήπως φυλακισθώ ή θανατωθώ. Και αυτά συνέβαιναν ενώ ακόμα υπήρχε δημοκρατία στην πόλη. Αλλά και όταν έγινε ολιγαρχία, οι τριάκοντα πάλι, αφού με κάλεσαν μαζί με τους άλλους τέσσερις στη Θόλο, μας διέταξαν να πάμε να φέρουμε από τη Σαλαμίνα τον Λέοντα τον Σαλαμίνιο, για να τον σκοτώσουν. Τέτοιες διαταγές έδιναν συχνά και σε πολλούς άλλους, επειδή ήθελαν να εμπλέκουν στα εγκλήματά τους όσο το δυνατόν περισσότερους. Τότε λοιπόν εγώ, όχι με τα λόγια, αλλά έμπρακτα, απέδειξα πάλι ότι εμένα - για να μιλήσω πιο καθαρά - δεν με ενδιαφέρει διόλου ο θάνατος. Το μόνο που με ενδιαφέρει είναι να μη διαπράξω κάτι άδικο κι ανόσιο. Γιατί εμένα εκείνο το καθεστώς, παρά την ισχύ του, δεν με φόβισε τόσο ώστε να αναγκαστώ να κάνω κάτι άδικο. Αλλά αφού βγήκαμε από τη Θόλο, ενώ οι τέσσερις πήγαν στη Σαλαμίνα και έφεραν τον Λέοντα, εγώ έφυγα και πήγα στο σπίτι μου. Και ίσως να είχα πεθάνει γι' αυτή μου την πράξη, αν δεν είχε καταλυθεί σύντομα η εξουσία τους. Γι' αυτά μπορούν να σας μιλήσουν πολλοί μάρτυρες.

Νομίζετε λοιπόν ότι θα είχα φτάσει σ' αυτήν την ηλικία, αν είχα ασχοληθεί με την πολιτική και αν πράττοντας ως τίμιος άνθρωπος υποστήριζα το δίκαιο και αν, όπως πρέπει, φρόντιζα γι' αυτό περισσότερο απ' όλα; Κάθε άλλο, άνδρες Αθηναίοι. Ούτε και κανένας άλλος άνθρωπος.

Αλλά εγώ σε όλη μου τη ζωή, και όταν έπραξα κάτι δημόσια τέτοιος αποδείχτηκα, και το ίδιο και στην ιδιωτική μου ζωή : ποτέ δεν έκανα καμιά υποχώρηση σε κανέναν μπροστά στο δίκαιο, ούτε σε κάποιον άλλον ούτε και σε κανέναν απ' αυτούς που εκείνοι που με κατηγορούν λένε ότι είναι μαθητές μου. Άλλωστε εγώ δεν υπήρξα ποτέ δάσκαλος κανενός. Κι αν κάποιος όταν μιλάω και όταν λέω τα δικά μου επιθυμούσε να με ακούει, είτε νεότερος είναι είτε μεγαλύτερος, δεν το αρνήθηκα ποτέ σε κανέναν. Ούτε μιλάω μονάχα όταν παίρνω χρήματα, και όταν δεν παίρνω δεν μιλάω, αλλά προσφέρομαι το ίδιο και σε πλούσιους και σε φτωχούς, να με ρωτάνε, ή αν θέλει κανείς απαντώντας μου να ακούει αυτά που λέω. Και γι' αυτούς εγώ, είτε κάποιος τους γίνει καλός είτε όχι, είναι άδικο να κατηγορούμαι, γιατί ποτέ δεν υποσχέθηκα σε κανέναν τίποτα, ούτε δίδαξα κανένα μάθημα. Και αν κάποιος ισχυρίζεται ότι από εμένα ποτέ είτε έμαθε είτε άκουσε κάτι ιδιαιτέρως, που δεν το άκουσαν και όλοι οι άλλοι, να ξέρετε καλά ότι δεν λέει την αλήθεια. Αλλά γιατί τότε μερικοί ευχαριστιούνται να περνούν πολύ χρόνο μαζί μου;

Το ακούσατε, άνδρες Αθηναίοι. Σας είπα όλη την αλήθεια, ότi ευχαριστιούνται να με ακούνε να εξετάζω εκείνους που νομίζουν ότi είναι σοφοί, ενώ δεν είναι. Δεν είναι κι άσχημο αυτό. Εμένα λοιπόν αυτό, σας το βεβαιώνω, μου το έχει ορίσει ο θεός να το κάνω και με χρησμούς και με όνειρα και με κάθε τρόπο, με τον οποίο κάθε θεϊκή ύπαρξη ορίζει οτιδήποτε στους ανθρώπους να πράττουν. Αυτά, άνδρες Αθηναίοι, και αληθινά είναι και εύκολα να ελεγχθούν. Αν όμως εγώ άλλους από τους νέους διαφθείρω και άλλους τους έχω ήδη διαφθείρει, πρέπει βέβαια μερικοί απ' αυτούς, αφού μεγάλωσαν και κατάλαβαν ότi όταν ήταν νέοι τους είχα δώσει εγώ κάποτε κακές συμβουλές, να ανεβούν τώρα στο βήμα και να με κατηγορήσουν και να με τιμωρήσουν. Και αν δεν το ήθελαν οι ίδιοι, όποιος θέλει από τους δικούς τους, είτε πατέρες είτε αδερφοί είτε και άλλοι συγγενείς, αν έπαθαν οι δικοί τους κάποιο κακό από μένα, να το θυμηθούν τώρα και να με τιμωρήσουν. Πάντως είναι παρόντες εδώ πολλοί απ' αυτούς, τους οποίους εγώ τώρα βλέπω, πρώτον απ' όλους αυτόν εδώ τον Κρίτωνα, που είναι συνομήλικός μου και συνδημότης μου και πατέρας του Κριτόβουλου, που κι αυτός είναι παρών.

Έπειτα κι ο Λυσανίας ο Σφήττιος, ο πατέρας αυτού εδώ του Αισχίνη. Ακόμα και αυτός εδώ ο Αντιφώντας από την Κηφισιά, ο πατέρας του Επιγένη. Και άλλοι είναι εδώ που οι αδερφοί τους σύχναζαν κοντά μου, ο Νικόστρατος του Θεοζοτίδου, ο αδερφός του Θεοδότου - ο Θεόδοτος έχει πεθάνει, κι έτσι δεν μπορεί να τον εμποδίσει με τα παρακάλια του - κι ο Πάραλος του Δημοδόκου, που ήταν αδερφός του ο Θεάνης. Να και ο Αδείμαντος του Αρίστωνος, που αδελφός του είναι αυτός ο Πλάτων, και ο Αιαντόδωρος, που αδερφός του είναι ο Απολλόδωρος.

Και άλλους πολλούς μπορώ να σας αναφέρω, και κάποιον απ' αυτούς έπρεπε να ορίσει ο Μέλητος για μάρτυρα στην κατηγορία του. Κι αν το ξέχασε τότε, ας τον ορίσει τώρα, εγώ το αφήνω, και ας μας το πει αν έχει κανέναν. Αλλά θα τους βρείτε όλους τελείως αντίθετους, άνδρες, όλοι τους είναι πρόθυμοι να βοηθήσουν εμένα που διαφθείρω τους δικούς τους και τους βλάπτω, όπως λένε ο Μέλητος και ο Άνυτος.

Και εκείνοι που έχουν διαφθαρεί ίσως θα είχαν κάποιον λόγο να με βοηθήσουν. Εκείνοι όμως που δεν έχουν διαφθαρεί, και που είναι ήδη ώριμοι άνδρες, οι συγγενείς τους, ποιον άλλον λόγο έχουν να με βοηθούν, εκτός από το να υποστηρίζουν το σωστό και το δίκαιο, επειδή ξέρουν ότi ο Μέλητος λέει ψέματα, ενώ εγώ την αλήθεια. Αρκετά, άνδρες Αθηναίοι. Είπα ό,τι είχα να πω για ν' απολογηθώ, ίσως θα μπορούσα να προσθέσω κι άλλα παρόμοια.

Δεν αποκλείεται όμως να αγανακτήσει κανείς από σας αν σκεφτεί τον εαυτό του, που και σε μικρότερης σημασίας δίκη απ' αυτήν εδώ θα παρακαλούσε και θα ικέτευε τους δικαστές με πολλά δάκρυα, φέρνοντας στο βήμα και τα παιδιά του, για να τον λυπηθούν όσο το δυνατόν περισσότερο, και άλλους πολλούς συγγενείς και φίλους, ενώ εγώ δεν θα κάνω τίποτα απ' όλα αυτά, παρ' όλο που διατρέχω, όπως φαίνεται, τον μεγαλύτερο κίνδυνο. Ίσως λοιπόν κανείς, αν αναλογιστεί αυτά τα πράγματα, να γίνει πιο σκληρός απέναντί μου και να οργιστεί γι' αυτά και να δώσει με οργή την ψήφο του.

Αν λοιπόν κάποιος από σας αισθάνεται έτσι - πράγμα που δεν θέλω να το πιστέψω - αν συμβαίνει κάτι τέτοιο, θα μπορούσα νομίζω να του πω ότi: "Κι εγώ, αγαπητέ μου, έχω κάποιους συγγενείς. Γιατί ισχύει και για μένα εκείνο που είπε ο Όμηρος, "δεν γεννήθηκα ούτε από καμιά βελανιδιά ούτε από καμιά πέτρα", αλλά από ανθρώπους, ώστε να έχω και συγγενείς, και γιους, άνδρες Αθηναίοι, τρεις, ο ένας είναι ήδη έφηβος, οι άλλοι δύο παιδιά. Αλλά όμως κανέναν απ' αυτούς δεν ανέβασα στο βήμα για να σας παρακαλέσω να με αθώωσετε. Γιατί λοιπόν δεν κάνω τίποτα απ' αυτά;

Όχι από υπεροψία, άνδρες Αθηναίοι, ούτε για να σας ντροπιάσω. Αν αντιμετωπίζω τον θάνατο θαρραλέα, είναι άλλη υπόθεση. Για τη φήμη όμως, και τη δική μου και τη δική σας κι ολόκληρης της πόλης, δεν νομίζω ότι είναι πρόπον να κάνω τέτοια πράγματα. Δεν είναι πρόπον στην ηλικία μου αλλά και στο όνομα που έχω αποκτήσει, αληθινό ή ψεύτικο. Γιατί, υπάρχει η γνώμη ότι ο Σωκράτης σε κάτι διαφέρει από το πλήθος των ανθρώπων.

Θα είναι ντροπή να αποδειχθούν κατώτεροι της φήμης τους όσοι από σας θεωρείται πως διαφέρουν στη σοφία, την ανδρεία ή οποιαδήποτε άλλη αρετή. Πολλές φορές έχω δει ανθρώπους, που όταν δικάζονται, ενώ πριν φαίνονταν σπουδαίοι, κάνουν πράγματα ανάρμοστα, σα να θεωρούν ότι θα πάθουν κάτι φοβερό αν πεθάνουν, ως εάν επρόκειτο να είναι αθάνατοι αν δεν τους σκοτώνετε εσείς. Τέτοιοι άνθρωποι μου φαίνεται πως ντροπιάζουν την πόλη, γιατί θα μπορούσαν να κάνουν έναν ξένο να νομίσει ότι όσοι Αθηναίοι διακρίνονται για την αρετή τους, και εκλέγονται από τους συμπολίτες τους για αξιώματα και τιμητικές διακρίσεις, σε τίποτα δεν διαφέρουν από τις γυναίκες. Άνδρες Αθηναίοι, εμείς που έχουμε κάποιο όνομα δεν πρέπει να κάνουμε τέτοια πράγματα αλλά κι αν τα κάνουμε, εσείς δεν πρέπει να το επιτρέπετε. Αντίθετα πρέπει να δείξετε ότι είστε αποφασισμένοι να καταψηφίσετε όποιον παίζει αυτά τα ελεεινά δράματα μπροστά σας γελοιοποιώντας την πόλη αλλά όχι όποιον φέρεται με αξιοπρέπεια.

Αλλά και εκτός από το θέμα της φήμης, άνδρες, δεν μου φαίνεται ότι είναι δίκαιο να παρακαλεί κανείς τον δικαστή, ούτε παρακαλώντας τον να αθώνεται, αλλά εξηγώντας του και πείθοντάς τον. Γιατί δεν βρίσκεται για το σκοπό αυτό σ' αυτή τη θέση ο δικαστής, για να απονέμει τη δικαιοσύνη κάνοντας χάρες, αλλά για να κρίνει. Και έχει ορκιστεί να μην κάνει χάρες σ' όποιον του αρέσει, αλλά να δικάζει σύμφωνα με τους νόμους. Δεν πρέπει λοιπόν, ούτε εμείς να σας εθίζουμε στην επιοργία ούτε κι εσείς να τη συνηθίζετε. Γιατί τότε κανένας μας δεν θα έπραττε σύμφωνα με τη θέληση των θεών. Μην έχετε λοιπόν την αξίωση, άνδρες Αθηναίοι, να συμπεριφέρομαι απέναντί σας με τρόπο που ούτε εγώ θεωρώ ότι είναι σωστός ή δίκαιος ή αρεστός στους θεούς, και μάλιστα, μα τον Δία, τη στιγμή που κατηγορούμαι απ' αυτόν εδώ τον Μέλητο για ασέβεια προς τους θεούς.

Γιατί είναι φανερό ότι, αν σας έπειθα παρακαλώντας σας, θα σας έκανα να παραβείτε τον όρκο σας, και θα ήταν σα να σας δίδασκα να μην πιστεύετε ότι υπάρχουν θεοί. Και απολογούμενος μ' αυτόν τον τρόπο θα ήταν σαν να κατηγορούσα τον εαυτό μου ότι δεν πιστεύω στους θεούς. Αλλά κάθε άλλο παρά αυτό συμβαίνει. Γιατί πιστεύω, άνδρες Αθηναίοι, όσο κανείς από τους κατηγορούς μου, και επαφίεμαι σ' εσάς και στον θεό για να αποφασίσετε αυτό που είναι το καλύτερο και για μένα και για σας.

(Η απόφαση βγαίνει, ο Σωκράτης κρίνεται ένοχος)

Ο Σωκράτης κάνει προτάσεις για την ποινή που μπορεί να του επιβληθεί

Το ότι δεν αγανακτώ, άνδρες Αθηναίοι, για το γεγονός ότι με κρίνατε ένοχο, οφείλεται σε πολλούς λόγους και στο ότι είναι κάτι που το περίμενα. Εκείνο όμως που με κάνει να απορώ είναι ο αριθμός των ψήφων και από τις δυο μεριές. Γιατί δεν πίστευα ότι θα καταδικάζομαι με τόσο μικρή πλειοψηφία, αλλά με πολύ μεγαλύτερη. Τώρα όμως, όπως φαίνεται, αν τριάντα μόνο ψήφοι είχαν πέσει αλλιώς, θα είχα αθωωθεί Όσον αφορά την κατηγορία του Μέλητου, νομίζω ότι έχει ήδη αποδειχθεί η αθωότητά μου. Και όχι μόνο έχει αποδειχθεί η αθωότητά μου, αλλά είναι σ' όλους φανερό ότι, αν δεν είχαν παρουσιαστεί για να με

κατηγορήσουν ο Άνυτος και ο Λύκιων, θα χρώσταγε και χίλιες δραχμές πρόστιμο, επειδή δεν θα έπαιρνε ούτε το ένα πέμπτο των ψήφων.

Προτείνει λοιπόν αυτός ο άνθρωπος να με καταδικάσετε σε θάνατο. Ας είναι. Κι εγώ τι θα σας αντιπροτείνω, άνδρες Αθηναίοι; Προφανώς αυτό που μου αξίζει. Τι είναι λοιπόν αυτό; Τι πρέπει να πάθω, ποια ποινή πρέπει να μου επιβληθεί, επειδή έκρινα ότι πρέπει να παραιτηθώ από την ήσυχη ζωή και να παραμελήσω όλα εκείνα για τα οποία φροντίζουν οι περισσότεροι άνθρωποι, χρήματα, οικονομικά συμφέροντα, στρατηγίες, δημόσιες αγορεύσεις, και όλα τα άλλα αξιώματα και τις πολιτικές συμμαχίες και φατρίες; Επειδή πιστεύοντας ότι μπορούσα να κάνω κάτι καλύτερο από το να εξασφαλιστώ ασχολούμενος με τέτοια πράγματα, δεν ασχολήθηκα μ' αυτά - που άμα το έκανα ούτε εσάς ούτε τον εαυτό μου θα ωφελούσα καθόλου αλλά πηγαίνοντας σε κάθε ένα χωριστά του χάριζα τη μεγαλύτερη, κατά τη γνώμη μου, ευεργεσία; Ερχόμουν κοντά του κι επιχειρούσα να τον πείσω να μη φροντίσει για καμιά άλλη υπόθεσή του πριν φροντίσει τον εαυτό του, πως θα γίνει δηλαδή καλύτερος και συνετότερος, ούτε για τις υποθέσεις της πόλης. Αλλά για την ίδια την πόλη, και για όλα τα άλλα να φροντίζει με αυτόν τον τρόπο.

Τι μου αξίζει λοιπόν για αυτό που είμαι; Κάτι καλό, άνδρες Αθηναίοι, αν πρέπει στ' αλήθεια να τιμηθώ σύμφωνα με την αξία μου. Και να είναι βέβαια καλό που να μου ταιριάζει. Τι ταιριάζει σ' ένα φτωχό άνθρωπο που σας έχει ευεργετήσει και χρειάζεται να έχει χρόνο ελεύθερο για να σας παροτρύνει; Τίποτα άλλο, άνδρες Αθηναίοι, από τη δωρεάν σίτιση στο Πρυτανείο, και μάλιστα σε τέτοιον άνδρα αυτό αρμόζει πιο πολύ παρά σε κάποιον από εσάς που νίκησε στην Ολυμπία σε ιπποδρομίες ή σε αρματοδρομίες με δυο ή με τέσσερα άλογα. Γιατί αυτός σας κάνει να φαίνεστε ευτυχείς, ενώ εγώ σας κάνω ευτυχείς. Άλλωστε εκείνος δεν έχει ανάγκη να τον τρέφουν, ενώ εγώ έχω.

Εφόσον λοιπόν, πρέπει με δικαιοσύνη να μου αποδώσετε ό,τι μου αξίζει, σας προτείνω τη σίτισή μου στο Πρυτανείο.

Ίσως να νομίζετε ότι αυτά, και τα άλλα περί οίκτου και ικεσιών, τα λέω από αλαζονεία. Όμως δεν είναι αυτό, άνδρες Αθηναίοι, αλλά το εξής: είμαι βέβαιος ότι κανέναν άνθρωπο δεν έχω αδικήσει με τη θέλησή μου, ωστόσο δεν μπορώ να σας πείσω γι' αυτό. Ο λόγος είναι ότι μου δόθηκε λίγος χρόνος να σας μιλήσω. Αν ο νόμος όριζε, όπως σε άλλες πόλεις, σε περίπτωση θανάτου, να μην κρατάει η κρίση μόνο μια μέρα αλλά πολλές, νομίζω ότι θα είχατε πειστεί.

Τώρα όμως δεν είναι εύκολο σε λίγο χρόνο να διαλύσει κανείς μεγάλες συκοφαντίες. Όντας βέβαιος ότι δεν έχω αδικήσει κανέναν, δεν πρόκειται φυσικά να αδικήσω και τον εαυτό μου. Δεν πρόκειται να μιλήσω εναντίον του και να πω ότι μου αξίζει να πάθω κάτι κακό προτείνοντας μάλιστα κάποια ποινή. Τι έχω να φοβηθώ; Μην πάθω εκείνο που προτείνει ο Μέλητος και που δεν ξέρω καλά καλά, όπως είπα, αν είναι καλό ή κακό; Αντ' αυτού να προτιμήσω πράγματα τα οποία ξέρω ότι είναι κακά και να τα προτείνω; Μήπως τη φυλακή;

Και τι θα με ωφελούσε να ζω μέσα στη φυλακή όντας δούλος εκείνων που θα ορίζονταν κάθε φορά να με φυλάνε, των Έντεκα; Μήπως χρηματική ποινή, και να βρισκομαι στη φυλακή μέχρι να τα πληρώσω όλα; Αλλά και πάλι καταλήγουμε στα ίδια που σας έλεγα πριν από λίγο. Δεν έχω χρήματα για να πληρώσω. Μήπως τότε να προτείνω εξορία; Ίσως να δεχόσαστε να με καταδικάσετε σε εξορία. Θα έπρεπε να αγαπάω πάρα πολύ τη ζωή μου, για να είμαι τόσο ασυλλόγιστος ώστε να μην μπορώ να σκεφτώ ότι ενώ εσείς που είσαστε συμπολίτες μου δεν μπορέσατε να υποφέρετε τον τρόπο ζωής μου και τα λόγια μου, και δυσανασχετήσατε και οργισθήκατε ώστε να ζητάτε τώρα να απαλλαγείτε από αυτά, θα

υπήρχαν άλλοι που θα μπορούσαν να τα ανεχτούν ευχαρίστως. Συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο, άνδρες Αθηναίοι. Τι ωραία, αλήθεια, θα ήταν η ζωή μου, αν άνθρωπος σ' αυτήν την ηλικία έφευγα από εδώ και ζούσα πηγαίνοντας από πόλη σε πόλη, διωγμένος από παντού! Γιατί ξέρω καλά ότι, όπου κι αν πάω, άμα μιλάω θα με ακούνε οι νέοι όπως και εδώ. Κι αν προσπαθήσω να τους απομακρύνω, αυτοί οι ίδιοι θα με διώξουν πείθοντας τους πιο ηλικιωμένους. Κι αν δεν τους απομακρύνω, θα το κάνουν γι' αυτούς οι πατέρες τους και οι συγγενείς τους.

Θα μπορούσε ίσως να μου πει κανείς: "Δεν μπορείς, Σωκράτη, να φύγεις από εδώ και να ζήσεις ήσυχα σπαίνοντας;" Αυτό ακριβώς είναι πολύ δύσκολο να το εξηγήσω σε μερικούς από σας. Γιατί αν σας πω ότι αυτό είναι σα να παρακούω τον θεό και για το λόγο αυτόν είναι αδύνατο να ζω ήσυχος, δεν θα με πιστέψετε νομίζοντας ότι σας ειρωνεύομαι.

Αν πάλι σας πω ότι είναι πολύ μεγάλο αγαθό για τον άνθρωπο το να μιλάει κάθε μέρα για την αρετή και για τα άλλα για τα οποία με ακούτε να συζητάω εξετάζοντας τον εαυτό μου και τους άλλους, και ότι η ζωή χωρίς να τα εξετάζει κανείς αυτά είναι ζωή που δεν αξίζει να τη ζει ο άνθρωπος, τότε θα με πιστέψετε ακόμα λιγότερο. Ωστόσο έτσι είναι, όπως σας τα λέω, άνδρες, και να σας πείσω δεν είναι εύκολο. Εγώ πάντως δεν θεώρησα ποτέ τον εαυτό μου άξιο για οποιαδήποτε ποινή.

Αν είχα βέβαια χρήματα, θα πρότεινα να δώσω ένα χρηματικό ποσό που θα μπορούσα να το πληρώσω. Αυτό δεν θα με έβλαπτε καθόλου. Τώρα όμως δεν έχω. Αν πάντως θέλετε να μου ορίσετε ένα πρόστιμο που θα μπορούσα να το πληρώσω, θα μπορούσα ίσως να σας πληρώσω μια ασημένια μνα. Τόσο λοιπόν προτείνω. Αυτός εδώ ο Πλάτων, άνδρες Αθηναίοι, και ο Κρίτων και ο Κριτόβουλος και ο Απολλόδωρος με προτρέπουν να προτείνω τριάντα μνες, και θα εγγυηθούν αυτοί. Προτείνω λοιπόν αυτό το ποσό. Και εγγυητές για τα χρήματα θα είναι αυτοί οι αξιόπιστοι άνθρωποι.

(Το δικαστήριο επιβάλλει την ποινή του θανάτου στον Σωκράτη)

Ο Σωκράτης σχολιάζει την ποινή του

Επειδή δεν κάνατε λίγο καιρό ακόμα υπομονή, άνδρες Αθηναίοι, θα φορτωθείτε το κακό όνομα και τη μομφή εκείνων που θέλουν να κατηγορήσουν την πόλη πως θανάτωσε τον Σωκράτη, άνδρα σοφό. Γιατί θα πουν ότι είμαι σοφός, ακόμα κι αν δεν είμαι, εκείνοι που θέλουν να σας κακολογήσουν. Αν περιμένατε όμως λίγο καιρό, από μόνο του θα είχε γίνει αυτό. Γιατί βλέπετε την ηλικία μου, ότι βρίσκομαι ήδη μακριά από τη ζωή και κοντά στο θάνατο. Δεν απευθύνομαι σε όλους σας, αλλά σ' εκείνους που με καταδίκασαν σε θάνατο.

Στους ίδιους έχω να πω και το εξής: θα νομίζατε ίσως, άνδρες, ότι καταδικάστηκα επειδή δεν μπόρεσα να σας πω τα λόγια που χρειάζονταν για να σας πείσω, εφόσον πίστευα ότι πρέπει να πω και να κάνω τα πάντα για να αποφύγω την καταδίκη. Κάθε άλλο. Καταδικάστηκα όχι επειδή δεν μπόρεσα να σας πω τα κατάλληλα λόγια, αλλά επειδή δεν μπόρεσα να φανώ θρασύς και αναιδής, και επειδή δεν θέλησα να σας πω πράγματα που θα τα ακούγατε πολύ ευχαρίστως, να κλαίω και να οδύρομαι, να πράττω και να λέω πολλά άλλα, κατά τη γνώμη μου ανάξιά μου, σαν αυτά που έχετε συνηθίσει να ακούτε από άλλους.

Αλλά ούτε τότε πίστεψα ότι έπρεπε λόγω του κινδύνου να πράξω κάτι ανάρμοστο, για ελεύθερο άνθρωπο, ούτε και τώρα μετανιώνω, για τον τρόπο που απολογήθηκα. Προτιμώ να

πεθάνω, έχοντας απολογηθεί όπως το έκανα, παρά να ζω αλλιώς. Γιατί ούτε σε δίκη ούτε σε πόλεμο ούτε σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση πρέπει εγώ ή άλλος κανένας να μηχανεύεται πως, με κάθε μέσο, θα αποφύγει το θάνατο.

Γιατί και στις μάχες, πολλές φορές γίνεται φανερό ότι μπορεί κανείς να αποφύγει το θάνατο εγκαταλείποντας τα όπλα του και ικετεύοντας τους εχθρούς. Υπάρχουν σ' όλες τις επικίνδυνες καταστάσεις, πολλοί άλλοι τρόποι, για να ξεφύγει κανείς από το θάνατο, αν έχει το θράσος να πει και να πράξει οτιδήποτε. Δεν είναι λοιπόν κάτι το δύσκολο, άνδρες, το να αποφύγει κανείς το θάνατο, είναι όμως πολύ δυσκολότερο να αποφύγει το κακό. Γιατί το κακό τρέχει γρηγορότερα από το θάνατο.

Εμένα τώρα, αργό και γέροντα, με έχει προφτάσει το πιο αργό απ' τα δύο. Τους κατηγόρους μου όμως, που είναι φοβεροί και γρήγοροι, το χειρότερο, η κακία. Εγώ λοιπόν φεύγω έχοντας καταδικαστεί από σας σε θάνατο, αλλά εκείνοι από την αλήθεια, σε μοχθηρία και αδικία. Φυσικά, εγώ θα υπομείνω την ποινή μου, το ίδιο κι εκείνοι. Ίσως έτσι να έπρεπε να γίνει και νομίζω ότι καλώς έγινε ό,τι έγινε.

Θέλω όμως σε σας που με καταψηφίσατε, να δώσω κι έναν χρησμό για το μέλλον. Γιατί ήδη βρίσκομαι στο σημείο που οι άνθρωποι - σαν πρόκειται να πεθάνουν - αποκτούν τη δυνατότητα να προλέγουν καλύτερα. Λέω λοιπόν, σε όσους από σας, άνδρες, με σκοτώσατε, ότι αμέσως μετά το θάνατό μου θα τιμωρηθείτε πολύ χειρότερα, μα τον Δία, απ' όσο με τιμωρείτε σκοτώνοντάς με. Γιατί τώρα με την πράξη σας αυτή νομίζετε ότι θα απαλλαγείτε από το να δίνετε λόγο για τη ζωή σας. Αλλά ακριβώς το αντίθετο θα συμβεί, όπως εγώ σας τα λέω.

Γιατί, πλέον, θα αυξηθούν εκείνοι που θα σας ελέγχουν, τους οποίους εγώ μέχρι τώρα, χωρίς να το καταλαβαίνετε, εμπόδιζα. Και όσο πιο νέοι είναι τόσο πιο ενοχλητικοί θα σας γίνονται, κι εσείς πιο πολύ θα αγανακτήσετε. Γιατί αν νομίζετε ότι σκοτώνοντας ανθρώπους θα γλιτώσετε από τις επικρίσεις του τρόπου ζωής σας, δεν σκέφτεστε σωστά. Η μέθοδος αυτή απαλλαγής δεν είναι ούτε πολύ αποτελεσματική ούτε καλή. Εκείνη που είναι καλύτερη και ευκολότερη είναι να μην εμποδίζετε τους άλλους να σας επικρίνουν, αλλά να προετοιμάζετε τον εαυτό σας ώστε να γίνει όσο το δυνατόν καλύτερος. Προλέγοντας αυτά για όσους από σας με καταδικάσατε, σας χαιρετώ.

Όσο γι' αυτούς που με αθώωσαν, ευχαρίστως θα μιλούσα μαζί τους για ό,τι συνέβη, ενώ οι άρχοντες θα είναι απασχολημένοι και μέχρι να πάω στον τόπο όπου πρέπει να πεθάνω. Γι' αυτό, άνδρες, μείνετε λίγο χρόνο ακόμα μαζί μου. Γιατί τίποτα δεν μας εμποδίζει, όσο είναι δυνατόν, να μιλάμε μεταξύ μας. Θέλω λοιπόν σε σας, που είσατε φίλοι μου, να εξηγήσω τι σημαίνει αυτό που μου συνέβη.

Σ' εμένα λοιπόν, άνδρες δικαστές - και ονομάζοντάς σας δικαστές πολύ σωστά σας ονομάζω έτσι - συνέβη κάτι θαυμαστό. Η συνηθισμένη μου μαντική ικανότητα, του δαιμονίου, άλλοτε εμφανιζόταν πολύ συχνά, και ακόμα και για μικρά πράγματα με εμπόδιζε, αν επρόκειτο να πράξω κάτι που δεν ήταν σωστό. Τώρα όμως μου συνέβη αυτό εδώ που βλέπετε κι εσείς οι ίδιοι, που θα το νόμιζε κανείς το χειρότερο από τα κακά, και τέτοιο θεωρείται.

Εμένα όμως ούτε το πρωί που έφυγα από το σπίτι μου δεν με εμπόδισε το σημείο του θεού, ούτε όταν ερχόμουν εδώ στο δικαστήριο, ούτε κατά τη διάρκεια της ομιλίας μου για κάτι που επρόκειτο να πω. Ενώ σε άλλες ομιλίες μου πολλές στιγμές με σταμάτησε καθώς μιλούσα. Τώρα όμως, σ' αυτήν την υπόθεση, πουθενά δεν με εμπόδισε, ούτε σε κάποια πράξη ούτε σε κάποιο λόγο. Που το αποδίδω αυτό; Θα σας πω. Γιατί φαίνεται πως ό,τι μου

συνέβη εδώ είναι για μένα καλό και δεν είναι όπως το νομίζουμε όσοι θεωρούμε ότι είναι κακό να πεθάνει κανείς.

Και έχω την καλύτερη απόδειξη γι' αυτό: Γιατί δεν είναι δυνατόν να μη με είχε εμποδίσει το οικείο αυτό θείο σημείο, αν επρόκειτο να κάνω κάτι που δεν είναι καλό. Ας κατανοήσουμε λοιπόν ότι υπάρχει μεγάλη ελπίδα ό,τι έγινε να είναι καλό. Γιατί ένα από τα δύο είναι ο θάνατος: ή δεν είναι τίποτα και όποιος πεθαίνει δεν έχει καμία συναίσθηση, ή, όπως λένε, συμβαίνει κάποια μεταβολή και μετοίκηση της ψυχής από τον εδώ τόπο σε έναν άλλον. Και είτε δεν υπάρχει καμιά αίσθηση, αλλά είναι σαν ύπνος, κι αν είναι σαν να κοιμάται κανείς χωρίς να βλέπει ούτε όνειρο, τι θαυμάσιο όφελος που θα ήταν ο θάνατος!

Εγώ λοιπόν νομίζω ότι αν κάποιος έπρεπε να διαλέξει ανάμεσα σε μια νύχτα που κοιμήθηκε χωρίς να δει ούτε ένα όνειρο, και τις άλλες νύχτες και μέρες της ζωής του, αν έπρεπε να τις αντιπαραβάλλει με τη νύχτα εκείνη και να σκεφτεί και να πει πόσα καλύτερα και πιο ευχάριστα μερόνυχτα έχει ζήσει στη ζωή του απ' αυτή τη νύχτα, νομίζω ότι όχι μόνο ο τυχαίος ιδιώτης αλλά κι ο μεγαλύτερος βασιλιάς θα τα έβρισκε πολύ λίγα σε σχέση με τη νύχτα εκείνη.

Αν κάτι τέτοιο είναι ο θάνατος, εγώ τουλάχιστον νομίζω ότι είναι όφελος. Γιατί έτσι η αιωνιότητα όλη δεν φαίνεται παρὰ σαν μια νύχτα. Αν πάλι ο θάνατος είναι αναχώρηση από εδώ για έναν άλλον τόπο κι είναι αλήθεια τα λεγόμενα ότι εκεί βρίσκονται όλοι όσοι έχουν πεθάνει, τι μεγαλύτερο καλό θα υπήρχε από αυτό, άνδρες δικαστές;

Αν κάποιος φτάνοντας στον Άδη, έχοντας απαλλαγεί απ' αυτούς εδώ που ισχυρίζονται ότι είναι δικαστές, θα βρει τους αληθινούς δικαστές που λένε ότι δικάζουν εκεί, τον Μίνωα και τον Ραδάμανθο, τον Αιακό και τον Τριπτόλεμο και τους άλλους από τους ημίθεους που υπήρξαν δίκαιοι στη ζωή τους; Θα ήταν μήπως άσχημη αυτή η αναχώρηση; Ή πάλι, και ποιος από σας δεν θα έδινε οτιδήποτε για να βρεθεί με τον Ορφέα, τον Μουσαίο, τον Ησίοδο και τον Όμηρο; Εγώ πάντως πολλές φορές θα ήθελα να πεθάνω αν όλα αυτά αληθεύουν, γιατί σ' εμένα τουλάχιστον, φαίνεται θαυμαστή η παραμονή σε μέρος που θα μπορούσα να συναντήσω τον Παλαμήδη, τον Αίαντα του Τελαμώνη κι όσους άλλους από τους παλιούς πέθαναν από άδικη κρίση, και να συγκρίνω τα παθήματά μου με τα δικά τους. Νομίζω πως κάθε άλλο παρὰ δυσάρεστα θα μου ήταν όλα αυτά. Και μάλιστα, το σπουδαιότερο, να εξετάζω και να ερευνώ, όπως κάνω και για τους εδώ, ποιος απ' αυτούς είναι σοφός και ποιος νομίζει ότι είναι αλλά δεν είναι. Και πόσα δεν θα έδινε κανείς, άνδρες δικαστές, για να μπορέσει να εξετάσει εκείνον που ηγήθηκε της μεγάλης στρατιάς της Τροίας ή τον Οδυσσέα ή τον Σίσυφο - ή και χιλιάδες άλλους που θα μπορούσε να αναφέρει κανείς, άνδρες και γυναίκες - να μιλάει μ' αυτούς και να βρίσκεται μαζί τους και να τους εξετάζει; Δεν θα ήταν όλα αυτά ανείπωτη ευτυχία; Πάντως, για τέτοιες αιτίες, όσοι βρίσκονται εκεί δεν θανατώνουν. Εκείνοι, είναι και για πολλά άλλα πιο ευτυχισμένοι απ' τους εδώ, για το λόγο ακόμα ότι τον υπόλοιπο χρόνο μένουν αθάνατοι, αν φυσικά όσα λέγονται είναι αλήθεια. Αλλά κι εσείς πρέπει, άνδρες δικαστές, να σιέρεστε με ελπίδα τον θάνατο και να καταλάβετε ότι η αλήθεια είναι μόνο μία: Ότι δεν υπάρχει για τον καλόν άνθρωπο κανένα κακό, ούτε όταν ζει ούτε όταν πεθάνει, και ότι δεν αμελούν οι θεοί να φροντίζουν για τις υποθέσεις του. Και ούτε τα δικά μου τώρα συνέβησαν από μόνα τους, αλλά μου είναι φανερό ότι για μένα πια το να πεθάνω και το να απαλλαγώ από τα πράγματα αυτά είναι το καλύτερο. Γι' αυτό και το σημείο του θεού δεν με απέτρεψε καθόλου, και εγώ σ' εκείνους που με καταδίκασαν και στους κατηγορούς μου δεν κρατάω καμία κακία. Παρ' όλο που δεν με καταδίκασαν και δεν με κατηγορήσαν μ' αυτήν τη σκέψη, αλλά επειδή πίστευαν ότι έτσι θα με έβλαπταν. Για το λόγο αυτό είναι αξιοκατάκριτοι.

Απ' εκείνους ένα μόνο ζητώ: τους γιους μου, όταν γίνουν έφηβοι, να τους τιμωρήσετε, άνδρες, στεναχωρώντας τους μ' εκείνα που σας στεναχώρησα κι εγώ, αν σας φανούν ότι νοιάζονται πιο πολύ για τα χρήματα ή για κάποιο άλλο πράγμα απ' ό,τι για την αρετή. Και αν νομίζουν ότι είναι κάτι ενώ δεν είναι, να τους επικρίνετε, όπως κι εγώ εσάς, που δεν φροντίζουν για εκείνα που πρέπει και που νομίζουν ότι είναι κάτι ενώ δεν αξίζουν. Έτσι να πράξετε, κι ότι πάθω εγώ και οι γιοι μου από εσάς θα το έχω πάθει δίκαια.

Αλλά τώρα πια είναι ώρα να φύγουμε, εγώ για να πεθάνω, κι εσείς για να ζήσετε. Ποιο από τα δύο είναι το καλύτερο, είναι άγνωστο σε μας. Μόνο ο Θεός το γνωρίζει.

ΤΕΛΟΣ